

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ РИНКУ
ТА ЕКОНОМІКО-ЕКОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

СНІГОВА ОЛЕНА ЮРІЇВНА

УДК 332.14:330.341.4]:[332.122:338.45-043.92]

**ДЕТЕРМІНАНТИ ТА ІМПЕРАТИВИ
СТРУКТУРНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІКИ
СТАРОПРОМИСЛОВИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ**

Спеціальність 08.00.03 – економіка та управління національним господарством
08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора економічних наук

Одеса – 2021

Дисертацією є кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Роботу виконано в ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» (м. Київ).

Науковий консультант доктор економічних наук, професор,
академік НАН України
Данилишин Богдан Михайлович,
Київський національний економічний університет
імені Вадима Гетьмана Міністерства освіти і науки
України, завідувач кафедри регіоналістики і туризму,
Науково-дослідний інститут регіоналістики,
директор.

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НАН України
Манцуров Ігор Германович,
Науково-технічний комплекс «Інститут системних
статистичних досліджень» (м. Київ), директор;

доктор економічних наук, професор
Заблодська Інна Володимирівна,
Луганська філія ДУ «Інститут економіко-правових
досліджень ім. В.К. Мамутова НАН України»
(м. Северодонецьк), директорка;

доктор економічних наук,
старший науковий співробітник
Лайко Олександр Іванович,
Інститут проблем ринку та економіко-екологічних
досліджень НАН України (м. Одеса), заступник
директора з наукової роботи.

Захист відбудеться *«12» березня 2021 р. об 11 годині* на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.177.02 в Інституті проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України за адресою: 65044, м. Одеса, Французький бульвар, 29.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України за адресою: 65044, м. Одеса, Французький бульвар, 29 та на сайті <http://impeer.od.ua/>

Автореферат розісланий *«6» лютого 2021 р.*

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.Ф. Горячук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Збалансованість розвитку регіонів є одним із визначальних принципів сучасної європейської регіональної політики. Останнім часом простежується перехід від штучного вирівнювання диспропорцій до розбудови системних детермінант розвитку регіонів на засадах визнання їх суб'єктності та регіональної конкурентоспроможності. Відповідно, Державною стратегією регіонального розвитку України на період 2021-2027 рр. запроваджено територіально спрямовану політику розвитку на основі стимулювання використання власного потенціалу територій. Це обумовлює важливість обґрунтування диференційованої політики залежно від типу регіону в рамках цілісної політики згуртованості.

Підтримка розвитку та структурної перебудови регіонів, які зазнали негативного впливу від промислового спаду та яким притаманне відставання внаслідок втрати ваги індустріальних чинників економічного зростання, є однією з головних цілей регіональної політики європейського та глобального вимірів у контексті переходу світової економіки від індустріальної до постіндустріальної моделі. Зміни в таких регіонах відбувалися на основі комплексного застосування інструментів регіональної, структурної та промислової політики. Це уможливило цілеспрямовану структурну трансформацію економіки старопромислових регіонів з урахуванням вимог постіндустріального суспільства.

Актуальність потреби у структурному вдосконаленні економіки старопромислових регіонів України обумовлена гостротою структурних дисбалансів у цих регіонах, що ускладнюють соціально-економічну та суспільно-політичну ситуацію в країні, унеможливають збалансований розвиток національної економіки. Структурні зміни у старопромислових регіонах відбувалися з початку набуття Україною незалежності паралельно з трансформацією вітчизняної економіки відповідно до ринкових вимог. Проте без достатнього рівня концептуалізації процесу, чіткого визначення імперативів структурної трансформації та стратегічного бачення її кінцевого результату. У практиці регіонального управління найбільшого поширення набув секторальний підхід до впливу на структуру економіки цих регіонів. Проте такий підхід обумовив лише тимчасове врегулювання системних проблем старопромислових регіонів, а в подальшому навіть спричинив посилення структурних дисбалансів економічного розвитку.

Проблеми старопромислових регіонів достатньо широко висвітлено у працях таких європейських науковців, як R. Boschma, F. Neffke, F. Van Oort, R. Hudson, A. Cumbers, G. Kerexeta, F. Tödtling, M. Trippl та ін. Їхні дослідження здебільшого спрямовані на пояснення причин економічного спаду та перетворення в минулому розвинутих промислових регіонів на старопромислові.

Значний обсяг теоретичних напрацювань з тематики старопромислових регіонів мають і вітчизняні дослідники. В Україні спроби реструктуризації економіки старопромислових регіонів здійснювалися паралельно з

трансформацією національної економіки відповідно до ринкових змін, тому вітчизняні науковці досліджують переважно прикладні аспекти цієї проблеми за окремими напрямками. Йдеться про праці О. Алімова, О. Амоші, С. Білої, Б. Буркинського, В. Гейця, В. Горячука, Б. Данилишина, В. Дементьєва, С. Дорогунцова, В. Дубницького, С. Єрохіна, І. Заблодської, В. Захарченка, Б. Кваснюка, Ю. Кіндзерського, М. Кизима, Л. Кузьменко, О. Лайка, В. Лисюка, В. Ляшенка, Ю. Макогона, І. Манцурова, О. Нікішиної, О. Новікової, В. Степанова, І. Хаджинова, Н. Хумарової, М. Якубовського.

Важливою вимогою до побудови ефективної системної державної політики щодо структурного вдосконалення економіки старопромислових регіонів в умовах становлення постіндустріальної економіки є розуміння фундаментальних закономірностей розвитку цих регіонів. Однак залишаються невизначеними характеристики старопромислових регіонів, набуті у процесі їхнього розвитку на індустріальній основі, які відіграють детермінуючу роль у формуванні структури економіки цих регіонів та потребують подолання в рамках упровадження моделі «нової» регіональної політики для досягнення ефективного функціонування таких регіонів в умовах втрати провідної ролі чинників індустріального розвитку. Відсутність чіткого розуміння природи проблем старопромислових регіонів спричиняє невизначеність способів їх вирішення, ускладнює побудову ефективних механізмів державного управління структурними трансформаціями економіки старопромислових регіонів в умовах сучасної регіональної політики. У результаті довгострокові орієнтири реформування економічної структури старопромислових регіонів України чітко не визначалися навіть теоретично.

Усе вищезазначене обумовило нагальну потребу у формуванні концептуального бачення державного та регіонального управління процесом соціально-економічних трансформацій у нових умовах, переосмисленні підходів до структурних трансформацій економіки старопромислових регіонів, а також актуальність наукового дослідження, його структуру, мету та завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в рамках планових тем науково-дослідних робіт:

Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України: «Стратегічні пріоритети регіональної політики України» (номер держреєстрації 0107U002508, 2007 р.), де автором розроблено пропозиції щодо вдосконалення державного, регіонального і галузевого управління запобіганням та усуненням негативних соціально-економічних наслідків реструктуризації вугільної галузі в контексті національної безпеки, зокрема щодо підвищення ефективності державного регулювання соціальних процесів депресивних промислових міст Донбасу; *«Регіональна політика України: демократичні перетворення та механізми децентралізації»* (номер держреєстрації 0108U000953, 2008 р.) – здійснено оцінку рекреаційного потенціалу старопромислового регіону на прикладі Донецької області, визначено основні проблеми його реалізації як альтернативного напрямку

розвитку; надано пропозиції щодо підвищення ефективності використання туристично-рекреаційного потенціалу старопромислових регіонів;

Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України: «Просторовий розвиток продуктивних сил України та удосконалення їх системної організації» (номер держреєстрації 0108U009954, 2009-2011 рр.) – проаналізовано світовий досвід змін структури економіки старопромислових регіонів, визначено напрями та перспективи його використання в Україні;

Інституту економіки промисловості НАН України: «Міжнародний трансфер знань в інноваційному розвитку промисловості» (номер держреєстрації 0109U000962, 2009-2012 рр.) – розроблено пропозиції щодо розвитку промислових регіонів на інноваційній основі на засадах взаємодії промислових підприємств і підприємств рекреаційної сфери; «Старопромислові регіони України та їх структурна трансформація» (номер держреєстрації 0109U000963, 2009-2012 рр.) – встановлено чинники, що ускладнюють можливість здійснення ефективної диверсифікації економіки старопромислових регіонів України; розроблено пропозиції щодо вдосконалення законодавчої та нормативно-правової бази стосовно вирішення проблем диверсифікації старопромислових регіонів; «Соціальні чинники забезпечення сталого розвитку промислового регіону» (номер держреєстрації 0109U007134, 2010-2011 рр.) – визначено теоретичні засади формування ризиків та загроз розвитку старопромислових регіонів; здійснено оцінку правової регламентації в системі державного та регіонального управління; виявлено проблеми та перешкоди формуванню сталого розвитку у промисловому регіоні; обґрунтовано та систематизовано ризики та загрози ефективному розвитку старопромислових регіонів України, надано пропозиції щодо їх подолання/пом'якшення;

ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»: «Світогосподарська диспропорційність та політика економічного зростання України» (номер держреєстрації 0108U002103, 2008-2011 рр.) – розроблено пропозиції щодо реалізації економічного потенціалу старопромислових регіонів України з урахуванням впливу світових тенденцій на підставі подолання ризиків і загроз ефективному розвитку цих регіонів, диверсифікації експортного потенціалу, ринків збуту, розширення видів економічної діяльності; «Структурні трансформації в економіці України: динаміка, суперечності та вплив на економічний розвиток» (номер держреєстрації 0111U002605, 2011-2014 рр.) – проаналізовано закономірності та структурні суперечності розвитку старопромислових регіонів у ринковій економічній системі, виявлено цільові орієнтири їх подолання; встановлено сучасні підходи до вдосконалення структури економіки старопромислових регіонів; «Національні та глобальні детермінанти економічного зростання України» (номер держреєстрації 0114U002021, 2014-2017 рр.) – розроблено пропозиції щодо формування постіндустріальних конкурентних переваг старопромислових регіонів; «Структурні зміни як основа інклюзивного розвитку економіки України» (номер держреєстрації 0117U004442, 2017-

2020 рр.) – виявлено особливості прояву інклюзивності у старопромислових регіонах на основі розрахунків показника галузевої диверсифікації економічної діяльності; обґрунтовано потенціал диверсифікації для підвищення рівня інклюзивності регіонального розвитку, зокрема старопромислових регіонів.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є теоретико-методологічне обґрунтування детермінант та імперативів структурної трансформації економіки старопромислових регіонів і формування науково-методичних і практичних засад державної політики структурної трансформації економіки таких регіонів в Україні.

Досягнення поставленої мети обумовило необхідність вирішення таких основних завдань:

встановити історико-економічні передумови виникнення старопромислових регіонів;

виявити закономірності розвитку старопромислових регіонів;

уточнити сутність категорії «старопромисловий регіон» і визначити її базові характеристики;

сформувати уявлення системного характеру про детермінанти структурної трансформації економіки старопромислових регіонів;

обґрунтувати сучасне розуміння імперативів структурної трансформації економіки старопромислових регіонів;

встановити пріоритети у використанні підходів до структурної трансформації економіки старопромислових регіонів у сучасних умовах;

обґрунтувати концептуальні засади державної політики структурної трансформації економіки старопромислових регіонів України на основі встановлення характерних особливостей їх економічного розвитку;

встановити можливість і доцільність використання в Україні світового досвіду державної політики структурної трансформації економіки старопромислових регіонів;

обґрунтувати імперативи структурної трансформації економіки старопромислових регіонів України;

розробити механізм державного управління структурною трансформацією економіки старопромислових регіонів України;

розробити практичні рекомендації щодо державної політики структурної трансформації економіки старопромислових регіонів України;

виявити характерні особливості розвитку Донецької та Луганської областей як старопромислових регіонів, структурна трансформація економіки яких потребує специфічних підходів унаслідок впливу збройного конфлікту;

обґрунтувати напрями та перспективи структурної трансформації Донецької та Луганської областей.

Об'єкт дослідження – структурна трансформація економіки старопромислових регіонів.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні засади формування детермінант й імперативів структурної трансформації економіки

старопромислових регіонів України та механізми реалізації відповідної державної політики в умовах зміни принципів розміщення продуктивних сил і становлення постіндустріальних конкурентних переваг.

Методи дослідження. У процесі дослідження використано такі методи: *узагальнення, контент-аналізу та системного аналізу із застосуванням комплексного та міждисциплінарного підходів* – при дослідженні природи процесів становлення та розвитку старопромислових регіонів і тенденцій, пов'язаних зі структурними трансформаціями; уточненні сутності категорій, виокремленні детермінант та імперативів структурних трансформацій; систематизації показників оцінки потенціалу розвитку регіонів в умовах постіндустріальної економіки та зміни детермінант регіонального розвитку; *історико-економічного аналізу* – для встановлення передумов перетворення промислово розвинутих регіонів на старопромислові; *статистично-аналітичні (спостереження, порівняння і зведення даних, групування, структурного аналізу), графічний* – при встановленні подібностей і відмінностей старопромислових регіонів в Україні та інших країнах світу, дослідженні стану і тенденцій розвитку таких регіонів в Україні, визначенні сучасної моделі їх економічного розвитку, виявленні можливостей їх розвитку у постіндустріальній економіці; *економіко-математичні* із застосуванням прикладного пакета Microsoft Excel – при встановленні рівня диверсифікації економіки старопромислових регіонів України за показниками зайнятості та валового регіонального продукту відповідно до напрямів економічної діяльності; *експертні опитування* – при оцінюванні впливу ризиків на відновлення та розвиток економіки Донецької та Луганської областей; *інформаційний* – при оцінюванні нормативно-правових засад забезпечення ефективності структурної трансформації; *SWOT-аналізу* – при оцінюванні сильних та слабких сторін, встановленні можливостей, ризиків і загроз функціонування базових галузей підконтрольних Україні територій Донецької та Луганської областей у нових економічних та політичних умовах; *дедукції* – при опрацюванні загальних закономірностей трансформаційних процесів та обґрунтуванні концептуальних положень здійснення структурних трансформацій економіки старопромислових регіонів; *формалізації* – при опрацюванні рекомендацій щодо управлінських заходів із структурної трансформації у старопромислових регіонах.

Теоретичну та методологічну основу дисертаційної роботи становлять положення класичної та сучасної економічної теорії, теорії регіональної економіки, дослідження сучасних вітчизняних і зарубіжних учених, присвячені фундаментальним засадам та практичним аспектам вирішення проблеми ефективних структурних трансформацій економіки старопромислових регіонів.

Правове поле дослідження включає законодавчі й нормативно-правові акти державних органів центральної та регіональної влади. Емпіричну та фактологічну базу дослідження сформовано на основі обробки даних Державної служби статистики України, Головного управління статистики в

областях України, органів місцевого самоврядування, Міністерства розвитку громад та територій України, Фонду державного майна України, Державної фіскальної служби України, Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України, Міністерства енергетики та захисту довкілля України, Державної служби зайнятості України, звітів міжнародних організацій, даних соціологічних опитувань населення регіонів України.

Наукова новизна одержаних результатів. Найбільш вагомими результатами, що характеризують наукову новизну дослідження, полягають у такому:

у перше:

встановлено обумовленість детермінант структурної трансформації економіки старопромислових регіонів закономірностями їх розвитку, що призводять до набуття ними статусу старопромислового: посилення соціально-економічної комплементарності галузей регіональної економіки, наростання дефіциту невідновлюваних ресурсів; накопичення значного обсягу однотипного, не здатного до швидкої адаптації основного та людського капіталу в обмеженій кількості секторів промисловості; втрата конкурентних переваг базових галузей, набутих на засадах індустріального розвитку;

доведено детермінуючу роль у створенні перешкод якісному вдосконаленню економічної структури старопромислових регіонів їхніх характеристик, набутих у процесі розвитку на індустріальній основі, таких як: регіональна структурна та соціальна інертність, низький рівень адаптивності регіональної економіки, ендегенна депресія, низький рівень інклюзивності регіонального розвитку, що надало змогу розробити концептуальні засади державної політики структурної трансформації старопромислових регіонів;

введено в науковий обіг категорію «ендегенна депресія», що характеризує кризовий стан регіональної економіки, якому притаманне входження життєвого циклу базових галузей у стадію занепаду за недієвості вбудованих механізмів структурного оновлення, обумовленої особливостями розміщення, розвитку та характером використання продуктивних сил, властивими старопромисловим регіонам, що надало можливість довести визначальну роль державної політики у структурній трансформації економіки старопромислових регіонів;

обґрунтовано використання як цільового орієнтира державної політики структурної трансформації економіки старопромислових регіонів досягнення структурної лабільності економіки регіону, визначеної як реактивна здатність економічної системи структурно змінюватися синхронно змінам детермінант регіонального розвитку;

обґрунтовано визначальну роль інклюзивного розвитку в державній політиці структурних трансформацій економіки старопромислових регіонів на засадах диверсифікації, яка забезпечує поглиблення використання регіонального потенціалу, розширення можливостей працевлаштування й одержання доходу, а також подолання нерівномірності географічного і

галузевого розподілу цих можливостей згідно з принципами збалансованого соціально орієнтованого розвитку;

удосконалено:

визначення категорії «старопромисловий регіон» шляхом виокремлення властивості його неспроможності адаптуватися до зміни принципів розміщення продуктивних сил, що дозволило ввести в категоріальний апарат дослідження механізму державного управління структурною трансформацією економіки старопромислових регіонів категорії структурної та соціальної інертності як властивості зберігати усталеність економічної та соціальної структури в умовах вичерпання її функціональності й ефективності;

механізм державного управління структурною трансформацією економіки старопромислових регіонів України шляхом обґрунтування детермінант та імперативів структурної трансформації та визначення їх об'єктивно обумовленого місця в системі державного управління як елементів, що є обов'язковими для досягнення мети управління;

розуміння ролі смарт-спеціалізації в механізмі державної політики структурної трансформації економіки старопромислових регіонів шляхом обґрунтування її впливу на подолання структурної інертності через реалізацію функцій інноваційної, промислової та структурної державної політики і поширення диверсифікації економічної діяльності на сфери, які мають доповнювати виробничі активи регіону для посилення його потенціалу та формування конкурентних переваг;

підходи до виявлення можливостей і ризиків упровадження європейської моделі регіональної політики при економічному відновленні Донецької та Луганської областей, які полягають у встановленні впливу вимушеної конфігурації продуктивних сил цих регіонів унаслідок збройного конфлікту на здатність базових галузей до функціонування в нових економічних і політичних умовах, що надало можливість розробити заходи з удосконалення державного механізму економічного відновлення та розвитку;

дістало подальший розвиток:

напрями державної політики структурної трансформації економіки Донецької та Луганської областей з урахуванням можливостей і ризиків упровадження в Україні європейської моделі регіональної політики та європейського досвіду структурної модернізації економіки старопромислових регіонів із їх імплементацією в систему стратегічних документів щодо відновлення економіки цих областей;

пояснення генези старопромислових регіонів на основі встановлення історичних, соціально-економічних, технологічних, структурних, інституційних передумов зміни їх здатності пристосовуватися до еволюційного переходу до нової форми організації продуктивних сил, що дозволило визначити пріоритети державного управління структурними трансформаціями економіки старопромислових регіонів;

підходи до забезпечення дієвості державної політики структурної трансформації економіки старопромислових регіонів на основі обов'язкового

врахування детермінант структурної трансформації як чинників, що відіграють визначальну роль у відтворенні структурних характеристик і надають кризовому становищу економіки старопромислових регіонів усталеного характеру;

розуміння імперативів структурної трансформації економіки старопромислових регіонів у частині їх обумовленості потенціалом дієвого впливу на детермінанти для подолання кризи старопромисловості, а також спрямованості цього впливу в рамках елементів системи державного управління структурною трансформацією економіки старопромислових регіонів;

трактування смарт-спеціалізації як цілісної системи рішень, спрямованої на подолання структурної інертності старопромислових регіонів шляхом створення умов для підприємницького вибору складових регіонального потенціалу, перспективних для зміни виробничої функції на основі технологічних перетворень;

концептуальні засади державної політики структурної трансформації економіки старопромислових регіонів України шляхом виокремлення таких обов'язкових елементів системи державного управління структурною трансформацією економіки старопромислових регіонів України: упровадження в практику підходів, принципів й інструментів «нової» регіональної політики; встановлення базових характеристик цільової моделі структурної трансформації; визначення способу подолання розриву між наявним (кризовим) становищем економіки та бажаним результатом структурних змін;

систематизація світового досвіду державної політики структурної трансформації економіки старопромислових регіонів, що надало можливість концептуалізувати як найбільш ефективну структурну модель «постіндустріального синтезу», особливостями якої є: перенесення промислової діяльності в інноваційні галузі, яке супроводжується поступовим і керованим скороченням економічної діяльності у старопромислових галузях; формування середовища, що сприяє розробці та впровадженню інноваційних технологій у промислову діяльність, розвитку промисловості на базі постіндустріальних характеристик; активний вплив на людський капітал як найбільш інертну складову структурних зрушень.

Практичне значення одержаних результатів полягає у застосуванні науково-методичних і практичних висновків при прийнятті органами державної влади рішень у сфері регіональної, структурної, промислової політики та формуванні відповідної політики на регіональному рівні. Пропозиції та ключові положення дисертаційної роботи використано:

органами державної та регіональної влади, органами місцевого самоврядування при вдосконаленні державної регіональної політики та політики регіонів у контексті структурних змін: *Комітетом з питань соціальної політики та праці Верховної Ради України* – при опрацюванні проекту Державної програми економічного і соціального розвитку України на

2008 рік (№ 4066 від 24.09.2007 р.) (лист № 06-3/12-166230 від 16.11.2007 р.); *Донецькою обласною державною адміністрацією* – при розробці Стратегії розвитку Донецької області щодо структурних трансформацій економіки старопромислових регіонів із використанням світового досвіду (лист № 5-074 від 06.04.2010 р.); *Міністерством економіки Ради Міністрів АР Крим* – при підготовці Стратегії економічного та соціального розвитку АР Крим на 2011-2020 роки щодо формування стратегічних пріоритетів та механізмів структурної перебудови АР Крим та Програми розвитку АР Крим в сфері розвитку туризму та курортів на 2011-2015 роки щодо забезпечення просторової рівномірності розвитку АР Крим (лист № 212-61/ від 22.12.2010 р.); *Державним агентством України з управління державними правами та майном* – при розробленні заходів щодо реалізації державної політики у сфері управління об'єктами державної власності, у тому числі корпоративними правами держави в умовах послаблення залежності економіки старопромислових регіонів України від зовнішніх чинників (лист № 12/1-1-4 від 20.10.2011 р.); *Комітетом з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи Верховної Ради України* – при формуванні й удосконаленні концептуального та нормативно-правового забезпечення сталого розвитку і з питань економічної, соціальної та екологічної політики щодо доцільності розробки та реалізації Концепції сталого розвитку промислового регіону (лист № 0912-05/449 від 09.12.2011 р.); *Міжнародним бюро праці* – у рамках надання комплексних консультацій уряду, профспілкам та об'єднанням роботодавців України щодо проблем диверсифікації економіки, політики сприяння економічній диверсифікації в Україні та експортної бази на прикладі металургійної галузі та туристичного сектору (лист № 01-026 від 26. 10.2011 р.); *Апаратом Ради національної безпеки і оборони України* – при підготовці інформаційно-аналітичних матеріалів щодо визначення ризиків ефективного розвитку старопромислових регіонів України, обумовлених впливом світових господарських тенденцій (лист № 6/10 974-6-2 від 16.06.2011 р.); щодо оцінки ризиків та загроз розвитку старопромислових регіонів України в період післякризового відновлення (лист № 6/9-1780-6-1 від 11.11.2011 р.); при формуванні та вдосконаленні Стратегії національної безпеки України щодо подолання/пом'якшення ризиків і загроз для національної економіки загалом у зв'язку з фактичною втратою частини території та економічного потенціалу (лист № 358/14-6-2-3 від 19.02.2016 р.); *Секретаріатом Кабінету Міністрів України* – при підготовці практичних рішень з удосконалення промислової політики щодо доцільності розробки та реалізації Концепції сталого розвитку промислового регіону (лист № 167/2-12 від 05.01.2012 р.); *Національним Комітетом з промислового розвитку при Міністерстві розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України* – при розробці державної стратегії та опрацюванні засад державної промислової політики щодо можливостей формування постіндустріальних конкурентних переваг старопромислових регіонів України (№ 17-17 від

06.02.2017 р.); *Міністерством регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України* – при вдосконаленні Плану заходів на 2018-2020 роки з реалізації Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року (лист № 7/31-12564 від 20.11.2017 р.); *Донецькою обласною державною адміністрацією – Донецькою військово-цивільною адміністрацією* – при прийнятті управлінських рішень з питань удосконалення політики соціально-економічного розвитку регіону в умовах децентралізації щодо визначення перспектив функціонування базових галузей Донецької області в нових соціально-економічних умовах на основі стратегічного бачення розвитку регіону (лист № 0.1/21/1197/0/2-18 від 13.06.2018 р.), а також щодо врахування пропозицій до Стратегії розвитку Донецької області на період до 2020 року, затвердженої розпорядженням Голови облдержадміністрації від 21.06.2016 р. № 498 (лист № 0.1/21/1198/0/2-18 від 13.06.2018 р.); *Міністерством економічного розвитку і торгівлі України* – при доопрацюванні проекту Стратегії розвитку промислового комплексу України на період до 2025 року щодо вдосконалення підходів смарт-спеціалізації у промисловій політиці України (лист № 3803-05/30757-07 від 16.07.2018 р.); *КП «Агентство розвитку Дніпра» Дніпровської міської ради* – при формуванні Стратегії розвитку м. Дніпро щодо врахування ризиків старопромислового характеру у стратегіях регіонального розвитку (лист № 02/20 від 09.01.2020 р.);

науковими установами при підготовці стратегічних і рекомендаційних документів: *Радою по вивченню продуктивних сил України НАН України* – при удосконаленні Державної програми економічного та соціального розвитку України на 2010 рік щодо забезпечення диверсифікації економіки старопромислових регіонів України; при удосконаленні структури видатків Державного бюджету України на 2011 рік в контексті завдань диверсифікації економіки регіонів (лист № 01-11/817 від 30.12.2010 р.); *Інститутом економіки промисловості НАН України* – при розробленні Стратегії м. Донецьк на період до 2020 року щодо формування умов непов'язаної диверсифікації (лист № 127/93 від 21.01.2011 р.); *Донецьким національним університетом ім. В. Стуса Міністерства освіти і науки України* – при розробленні рекомендацій Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми та перспективи співробітництва та ГУАМ» щодо створення та використання конкурентних переваг базової галузі як основи диверсифікації регіональної економіки (лист № 01-02/7.9.7-134 від 23.05.2011 р.); *Національним інститутом стратегічних досліджень при Президентові України* – при підготовці протягом 2006-2008 рр. аналітичних матеріалів до Адміністрації Президента України щодо подолання проблем розвитку та забезпечення диверсифікації економіки старопромислових регіонів України (лист № 293/260 від 10.03.2011 р.); щодо рекомендацій стосовно вирішення проблем Донбасу, що склали основу дестабілізації ситуації в регіоні (лист 293/29 від 11.01.2020 р.).

Наукові результати дисертації використано в навчальному процесі, зокрема при викладанні лекцій з проблем регіонального розвитку та регіональної політики щодо розвитку старопромислових регіонів, таких закладів освіти: ДВНЗ «Ужгородський національний університет» Міністерства науки і освіти України (довідка № 5308/01-27 від 08.11.2017 р.), Пряшівський університет (Словаччина) (довідка від 21.11.2017 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертація є одноосібно виконаною науковою працею. Наукові положення, результати та висновки дисертаційної роботи є підсумком особистих досліджень та одержані автором самостійно. Із наукових праць, опублікованих у співавторстві, використано лише ті положення та ідеї, що належать особисто автору. Особистий внесок автора у працях, опублікованих у співавторстві, зазначено у списку публікацій. У цій роботі матеріали та висновки дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук не використовувалися.

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні та практичні положення дисертаційної роботи доповідалися та дістали схвалення на понад 80 науково-комунікаційних заходах, серед яких: II Міжнародна науково-практична конференція «Економічні, екологічні та соціальні проблеми вугільних регіонів СНД» (15-16 травня 2008 р., м. Краснодар); VII Міжнародна конференція «Державне управління в XXI столітті: традиції та інновації» (27-29 травня 2009 р., м. Москва, Російська Федерація); Міжнародна науково-практична конференція «Регіональний розвиток України: проблеми та перспективи» (26 листопада 2009 р., м. Київ); Міжнародна науково-практична конференція «Структурні реформи і трансформації в промисловості: перспективи і пріоритети» (17 грудня 2010 р., м. Донецьк); Міжнародна науково-практична конференція «Соціально-економічний розвиток України та її регіонів: проблеми науки та практики» (19-20 травня 2011 р., м. Харків); I Міжнародна науково-практична конференція «Фінансові та соціально-політичні проекти модернізації суспільства в умовах нестабільності» (16-17 червня 2011 р., м. Люблін, Польща); XXV Економічний форум (2-4 вересня, 2014 р., м. Криниця-Здруй, Польща); Міжнародна науково-практична конференція «Економіка і менеджмент: сучасні трансформації в епоху глобалізації» (29 січня 2016 р., м. Клайпеда, Литва); III Європейський конгрес місцевого самоврядування (27-28 березня 2017 р., м. Краків, Польща); XI Форум «Європа-Україна». «Асоціація з Європейським Союзом і що далі?» (13-14 березня 2018 р., м. Жешув, Польща); Міжнародна конференція «Сучасні інноваційні та інформаційні технології в розвитку суспільства» (11-13 квітня 2018 р., м. Катовіце, Польща); XIX Міжнародна наукова конференція «Проблеми прогнозування та державного регулювання соціально-економічного розвитку» (18-19 жовтня 2018 р., м. Мінськ, Республіка Білорусь); Політичний діалог високого рівня «Яка модель економічного майбутнього Донбасу?» (15 грудня 2018 р., м. Флоренція, Італія); II Міжнародна науково-практична конференція «Генерування інновацій інклюзивного розвитку»

національний, регіональний, міжнародний вимір» (17-18 жовтня 2019 р., м. Запоріжжя); XVII Міжнародна науково-практична конференція «Наукові проблеми господарювання на макро-, мезо- та мікроекономічному рівнях» (18-19 квітня 2019 р., м. Одеса); IV Промисловий форум (12-13 грудня 2019 р., м. Карпач, Польща).

Публікації. Результати наукового дослідження опубліковано у 87 наукових працях, у тому числі: 1 одноосібній монографії, 1 монографії у співавторстві, окремих розділах у 5 колективних монографіях, 30 статтях у наукових журналах (у тому числі 2 у журналах, які входять у міжнародну наукометричну базу даних Scopus), 12 статтях у збірниках наукових праць, 22 тезах доповідей у матеріалах конференцій, 16 статтях в інших виданнях. Загальний обсяг публікацій становить 412,98 друк. арк., з яких особисто авторів належить 106,03 друк. арк.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається із вступу, п'яти розділів, висновків, переліку використаних джерел (675 найменувань на 77 сторінках), 10 додатків (на 79 сторінках), містить 49 таблиць, 18 рисунків (у тому числі 15 таблиць та 5 рисунків на окремих сторінках). Загальний обсяг дисертаційної роботи становить 647 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У першому розділі «**Теоретико-методологічні засади формування детермінант структурної трансформації економіки старопромислових регіонів**» досліджено базові підходи до змістовного наповнення категорії «старопромисловий регіон», встановлено передумови виникнення таких регіонів, виявлено закономірності розвитку та сформовано уявлення про детермінанти структурної трансформації економіки старопромислових регіонів.

На основі узагальнення прикладних і наукових напрацювань вітчизняних та зарубіжних дослідників встановлено, що застосування категорії «старопромисловий регіон» притаманне лише практиці регіонального управління у Європейському Союзі, де нею характеризують промислово розвинуті в минулому території, які перебувають у процесі структурної перебудови або деградують під впливом кон'юнктурних чинників ринку. Проблеми економічного розвитку промислових регіонів постали в умовах переходу до постіндустріального суспільства та були зумовлені низкою характерних особливостей, сформованих у результаті їхнього індустріального розвитку. Типовим для цих регіонів є накопичення суперечностей унаслідок укоріненості добувної та важкої промисловості як базових галузей економічної діяльності з низьким рівнем технологічного розвитку, яким притаманний переважно екстенсивний тип розвитку. Встановлено, що набуття регіонами властивостей старопромислових обумовлене втратою значення чинниками індустріального розвитку та зміною ключових ресурсів регіонального розвитку з індустріальних (природні ресурси, основні фонди,

капітал) на постіндустріальні (знання, інформація, технології) унаслідок зміни технологічних укладів економіки.

Визначено істотні передумови перетворення промислово розвинутих регіонів на старопромислові, а саме: *історичні*, що визначаються давністю економічного, зокрема індустріального, освоєння регіонів; *соціально-економічні*, викликані тривалим екстенсивним розвитком промислових регіонів і постійно зростаючою інтенсивністю залучення природних, соціальних, економічних чинників виробництва. У міру наближення до «межі індустріального розвитку» суттєвого значення у процесі формування старопромислових регіонів набувають і *технологічні* передумови, які включають технологічні зміни та структурні зрушення у світовій економіці, що супроводжують перехід від індустріальної до постіндустріальної епохи розвитку суспільства, обумовлюють зміну ресурсних потреб і співвідношення різних видів капіталу та праці, спричиняючи зниження ефективності економіки індустріальних регіонів.

Тривалий період функціонування регіону з вузькоспеціалізованою структурою промислового виробництва визначає формування *структурних* передумов виникнення старопромислових регіонів. Уповільнення процесів структурної адаптації економіки регіонів до нових умов і їх перехід до категорії проблемних відбуваються через *інституційні* передумови, які передбачають втрату ефективності інститутів індустріального розвитку за одночасної нерозвинутості інститутів, спрямованих на розвиток постіндустріальних галузей. *Глобальні* передумови, що полягають у зміні масштабів економічного простору завдяки розширенню можливостей перенесення промислових виробництв до регіонів, які мають потужний потенціал індустріального розвитку (дешеву робочу силу, мінерально-сировинні запаси), спричиняють втрату ефективності регіональної галузевої спеціалізації та зниження конкурентоспроможності промислових агломерацій.

У процесі входження в постіндустріальну епоху сформувалися дві принципові моделі подолання структурних проблем старопромислових регіонів. Ключовими настановами реструктуризації першої з них – *моделі «економіки послуг»* – були зміни економічної структури старопромислових регіонів у напрямі зростання частки сфери послуг за одночасного зниження значення промислової діяльності. Цю модель описано в теорії та практиці, систематизовано її елементи та встановлено їх вплив на вирішення структурних проблем старопромислових регіонів. Друга модель унаслідок тривалого терміну її реалізації та слабкої вираженості на перших етапах досі залишалася поза увагою науковців і практиків. У зв'язку з цим детально описано її базові елементи, їх взаємозв'язок і функціональну роль. При реструктуризації економіки старопромислових регіонів за цією моделлю акцент зроблено на розвитку промислової діяльності, модернізованій технічній базі й формуванні середовища, що сприяє розробленню інноваційних технологій та їх упровадженню у промислову діяльність. Це

уможливило розвиток промисловості таких регіонів на неоіндустріальній основі. Тому дану модель названо *моделлю «постіндустріального синтезу»*.

У результаті дослідження генези старопромислових регіонів виявлено та систематизовано їхні специфічні характеристики, визначено атрибутивні та реляційні властивості старопромислових регіонів (рис. 1).

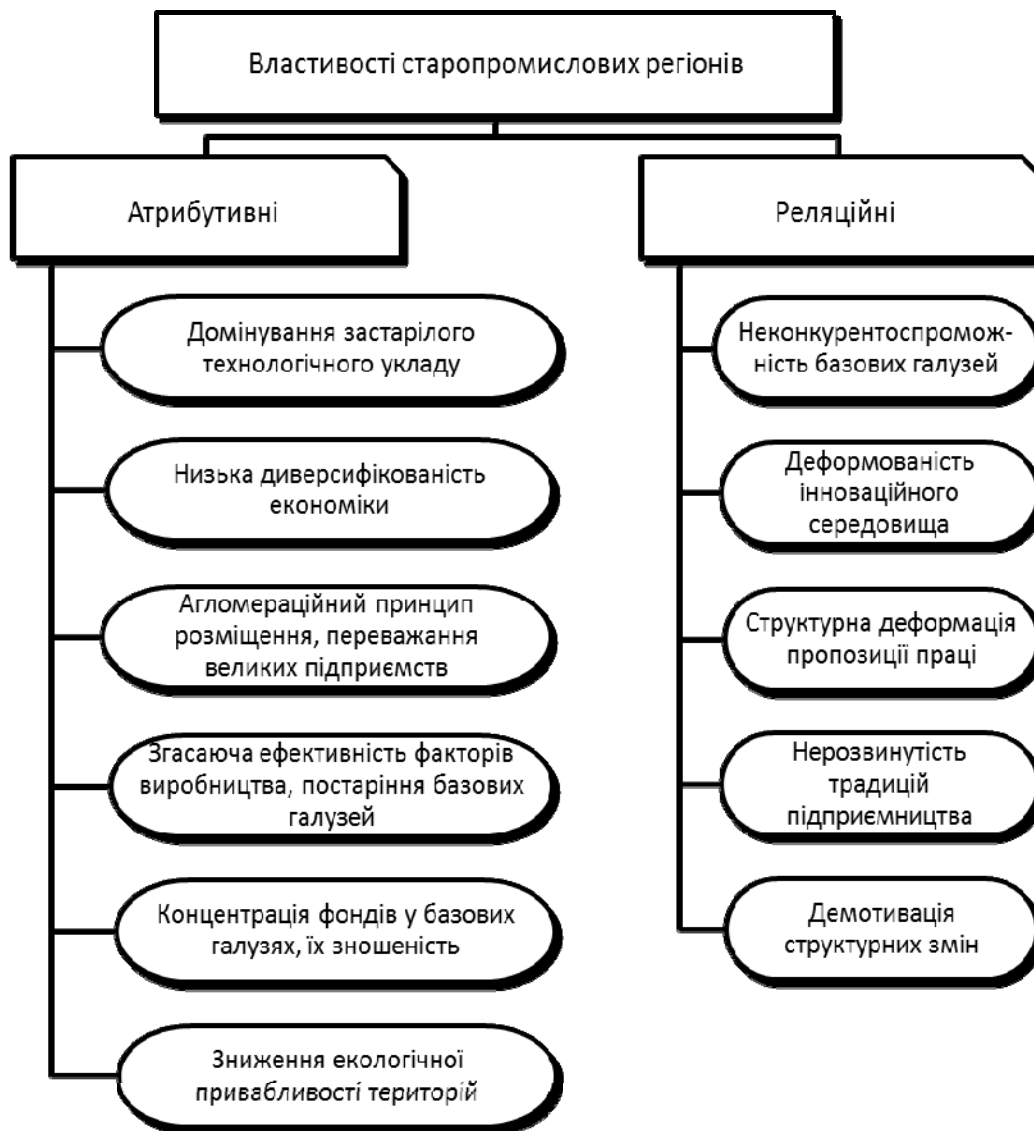

Рис. 1. Системно-параметричне представлення властивостей старопромислових регіонів

Встановлено, що для старопромислових регіонів криза як одна із стадій ділового (економічного) циклу втратила властивості інструменту прогресивного розвитку і механізму впровадження суспільних інновацій у їхню економіку внаслідок *низької структурної адаптивності* регіональних економічних систем як здатності до зміни структурних характеристик і чинників розвитку внутрішнього середовища регіональної економічної системи у відповідь на трансформацію зовнішніх впливів. Пристосування економіки в даному випадку забезпечується підтримкою

конкурентоспроможності базових галузей на модернізаційних засадах завдяки значному потенціалу технологічних інновацій у цих галузях, що певний час дозволяє регіональній економічній системі зберігати конкурентні переваги, незважаючи на використання застарілих технологій. Така адаптаційна стратегія закріплює за старопромисловими регіонами статус світової економічної периферії та призводить до зростання *структурної інертності* як властивості регіональної економічної системи зберігати свої структурні характеристики в умовах вичерпаності її функціональності або швидкої втрати ефективності.

Дієвість адаптаційних механізмів економіки старопромислових регіонів послаблюється внаслідок утворення специфічного соціального капіталу, що чинить опір структурним змінам, а також формування *соціальної інертності* – характеристики регіональної економіки, яка впливає із внутрішньої ідентичності, сформованої на засадах індустриальної культури, та полягає в локальній обмеженості економічної раціональності через переважання очікуваних витрат інституційної трансформації над очікуваними вигодами від зменшення трансакційних витрат у результаті інституційних змін.

Структурна та соціальна інертність обумовлює залежність старопромислових регіонів від траєкторії попереднього розвитку, що характеризує неможливість еволюційної зміни негативної динаміки соціально-економічних процесів у цих регіонах.

Усі зазначені властивості старопромислових регіонів необхідно розглядати як чинники, які мають визначальний вплив на відтворення структури регіональної економіки і тому відіграють детермінуючу роль у блокуванні її якісного вдосконалення. На основі цього визначено *детермінанти структурної трансформації економіки старопромислових регіонів* як чинники, які надають кризовому становищу економіки таких регіонів усталеного характеру та врахування яких у системі державного управління структурною трансформацією є обов'язковим для подолання залежності від попереднього шляху розвитку, а також встановлено їх перелік, до якого увійшли: регіональна структурна та соціальна інертність; низька адаптивність до умов сучасної конкуренції; негнучкість і нездатність регіональної соціально-економічної системи до ендогенного розвитку в нових економічних умовах; недостатня інклюзивність регіонального розвитку.

У другому розділі «**Імперативи структурної трансформації економіки старопромислових регіонів у державній політиці**» розглянуто еволюцію підходів до вдосконалення економічної структури старопромислових регіонів; проаналізовано світовий досвід державної політики структурної трансформації їх економік і встановлено вихідні дослідницькі позиції щодо імперативів такої трансформації.

Доведено, що досягнення дієвості державної політики структурної трансформації економіки старопромислових регіонів потребує встановлення *імперативів структурної трансформації* як беззастережних правил

державної політики, що мають визначатися потенціалом впливу цієї політики на детермінанти структурної трансформації для подолання кризи старопромисловості.

Виявлено, що серед підходів до вдосконалення економічної структури старопромислових регіонів і подолання структурних суперечностей їх розвитку в сучасних умовах упровадження «нової» регіональної політики вирізняються такі: *диверсифікація економіки* як інструмент активізації внутрішнього потенціалу регіональної економіки щодо розвитку та підвищення залученості складових регіонального потенціалу до економічної діяльності на інноваційних засадах; *смарт-спеціалізація* як інструментарій виокремлення ендогенного потенціалу зростання регіональної економіки; *реструктуризація базових галузей* як об'єктивно обумовлений підхід до структурної трансформації економіки старопромислових регіонів при поступовому переході до постіндустріальної економіки. Значущість застосування цих підходів до структурних трансформацій старопромислових регіонів підкреслюється потенціалом їх впливу на подолання кризи старопромисловості, обумовленої залежністю цих регіонів від траєкторії попереднього шляху розвитку, що дозволяє виокремити їх як *базові імперативи структурної трансформації* економіки старопромислових регіонів.

Встановлено, що в Україні державна політика вирішення структурних проблем старопромислових регіонів на засадах диверсифікації не відповідає світовим тенденціям. Переважаючими акцентами диверсифікації є вдосконалення структури базових галузей цих регіонів та активізація використання їх експортного потенціалу, що посилює експлуатацію сировинної моделі економічного розвитку. Визначено недостатню зосередженість диверсифікації на інноваційних комбінаціях секторів, спрямованих на формування конкурентних переваг старопромислових регіонів на засадах поєднання локальних традицій і соціального капіталу з вимогами глобальних ринків.

Розкрито потенціал смарт-спеціалізації як системи прийняття рішень, що забезпечує вирівнювання можливостей розвитку регіонів на підставі усунення «вузьких місць» регіонального розвитку, недосконалостей і провалів ринку та сприяє створенню оптимальних умов для розкриття регіонами потенціалу ендогенного розвитку за рахунок виконання окремих функцій інноваційної (стимулювання трансферу технологій), промислової (реалізація інноваційного типу розвитку промисловості) та структурної (структурна модернізація регіональної економічної системи) політики.

Узагальнення світового досвіду структурної трансформації економіки старопромислових регіонів дозволило визначити результативність реалізації конкретних моделей структурного вдосконалення. Установлено, що, незважаючи на відмінності позитивного досвіду різних країн світу в подоланні кризи старопромисловості, спільними для них є: орієнтованість на диверсифікацію економічної діяльності, вирішення соціальних проблем,

пов'язаних зі структурною перебудовою регіону; зосередженість на розвитку нових видів економічної діяльності (наукомісткі галузі промисловості або перехід до економіки обслуговування); орієнтація на ендогенні джерела регіонального зростання, випереджаючий розвиток малого та середнього підприємництва. Виявлено нагальну потребу в посиленні керованості процесами структурних змін з метою запобігання незворотним соціальним наслідкам, поступового здійснення реструктуризації, цільового сприяння створенню малого та середнього підприємництва при вивільненні працівників базових галузей промисловості, подолання депресивного стану малих монофункціональних міст, пошуку прихованих резервів інноваційного розвитку промисловості шляхом визначення місця промислового виробництва в ланцюжку доданої вартості в межах регіону та міжрегіонального співробітництва, а також встановлення внеску конкретних видів промислової діяльності в розвиток нових видів економічної діяльності старопромислового регіону.

Обґрунтовано доцільність використання в Україні досвіду структурної перебудови економіки старопромислових регіонів Німеччини, концептуалізованого як модель «постіндустріального синтезу», де вдалося впровадити структурні реформи шляхом перенесення промислової діяльності в інноваційні галузі, яке супроводжувалося поступовим і керованим скороченням економічної діяльності у старопромислових галузях. У результаті виокремлення неодмінних правил державної політики ефективної структурної перебудови, здатних дієвим чином впливати на детермінанти структурних трансформацій економіки старопромислових регіонів, що підтверджено світовою практикою, їх визначено як *загальні* (дієві у створенні передумов подолання структурної інертності та мотивації структурної трансформації) та *специфічні* (дієві у створенні умов для імплементації моделі «постіндустріального синтезу») *імперативи структурних трансформацій* у старопромислових регіонах України.

Третій розділ **«Гене́за та потенціал подолання структурних диспропорцій економіки старопромислових регіонів України»** присвячено уточненню переліку старопромислових регіонів України, встановленню характерних ознак, відмінностей їх розвитку від світових тенденцій, виявленню сучасної моделі економічного розвитку, а також можливостей формування постіндустріальних конкурентних переваг. Специфіку структурних дисбалансів економічного розвитку старопромислових регіонів України підтверджено історичною ретроспективою їх виникнення, розвитку та умов перетворення на старопромислові.

На підставі встановлення відповідності логіки перетворення промислово розвинутих регіонів України на старопромислові світовим тенденціям і характерних ознак, які є визначальними для старопромислових регіонів, сформовано перелік старопромислових регіонів України, до якого включено Дніпропетровську, Донецьку, Запорізьку та Луганську області. Розвиток цих регіонів базувався на організації економічної діяльності в рамках єдиного

територіально-виробничого комплексу країни зі значними міжобласними потоками сировини та готової продукції, спільними транспортними комунікаціями. Організація продуктивних сил сучасних старопромислових регіонів України підтверджує поглиблену спеціалізацію цих територій на галузях другого та третього циклів індустріалізації. Розміщення їхніх продуктивних сил має конурбаційний характер і визначається особливими формами територіальної організації промислового виробництва (агломераціями, промисловими вузлами, промисловими центрами тощо), що зумовлює низьку диверсифікованість регіональної економіки, високу концентрацію капіталомістких галузей промисловості та специфічність матеріальних активів, низьку мобільність капіталу, вузьку спеціалізацію професійних навичок трудового потенціалу. Зниження значущості індустріальних чинників економічного зростання спричинило перетворення цих промислово розвинутих регіонів на старопромислові.

У той же час старопромислові регіони України мають низьку специфічних особливостей, які сформувалися протягом 70-80-х років ХХ ст. унаслідок упровадження в державну політику рішень щодо подолання явищ першої кризи індустріальної економіки, які обмежувалися пошуками резервів екстенсивного розвитку. У подальшому підвищення ефективності економіки старопромислових регіонів ґрунтувалося на засадах моделі реіндустріалізації. У її межах модернізувалися базові галузі промисловості старопромислових регіонів, послаблювалося навантаження на довкілля, поточні соціальні проблеми вирішувалися шляхом збереження зайнятості на промислових підприємствах традиційних галузей. Надалі можливість успішної екстенсивної експлуатації базових галузей і ресурсного потенціалу промислово розвинутих територій підтримувалася переважно завдяки компенсації низької продуктивності праці в цих галузях дешевими енергоресурсами, сировиною та працею. Такі заходи зумовили успішну «периферійну реінтеграцію» – включення старопромислових регіонів України у глобальну економічну систему як частини світової економічної периферії з низьким рівнем інновацій і збереженням застарілої виробничої, економічної та інституційної структури. «Периферійна реінтеграція» на тривалий час забезпечила економіці старопромислових регіонів показники соціально-економічного розвитку, вищі за середньоукраїнські.

Упровадження такої адаптаційної моделі економіки призвело до закріплення диспропорційної економічної структури старопромислових регіонів України (табл. 1). Навіть після спричинених збройним конфліктом втрат промислового потенціалу частка металургії як однієї з базових галузей у промисловому виробництві чотирьох старопромислових регіонів України (35,9% у 2019 р.) у 2,6 раза вища, а в цілому частка зайнятих у промисловості (24,2% станом на жовтень 2020 р.) – в 1,5 раза вища, ніж у середньому по Україні.

Успішна «периферійна реінтеграція» обумовила наростання залежності економіки старопромислових регіонів України від світової кон'юнктури.

Сконцентрованість їх експорту на вкрай обмеженому наборі товарних груп суттєво посилила ризики залежності від структурних зрушень у світовій економіці, пов'язаних зі зменшенням частки продукції традиційних галузей у сукупній товарній пропозиції. Через зосередженість економік старопромислових регіонів на неадаптивних секторах, які працюють із сировиною, посилювалася структурна інертність. У цих регіонах переважають індустриальні чинники конкурентоспроможності, а постіндустріальні чинники конкурентних переваг (діловий клімат, відкритість влади, діловий оптимізм, можливість поширення успішного досвіду тощо) є слаборозвинутими.

Таблиця 1

Динаміка внеску старопромислових регіонів
у загальноукраїнські показники, %

Показник	2000	2004	2007	2013	2019
Частка у ВВП	32,2	30,6	31,8	28,1	21,5
Частка в реалізованій продукції промисловості	-*	52,4	49,5	43,6	38,5
Частка в зайнятості осіб віком 15-70 років	27,3	27,0	27,0	26,1	19,3
Частка в експорті товарів	54,0	55,2	58,3	42,3	31,5
Частка в капітальних інвестиціях	31,2	24,9	25,4	25,2	18,6

* - дані відсутні.

Старопромисловим регіонам України притаманні негативні тенденції диверсифікації регіональної економіки, викликані спонтанним характером реакції на зміни чинників та умов регіонального розвитку, не узгодженим із пріоритетами державної регіональної політики та завданнями структурної модернізації національної економіки (табл. 2). Структурні зміни на засадах диверсифікації відбуваються переважно під впливом еволюції конкурентних викликів на зовнішніх ринках, а останнім часом – і вимушеної зміни конфігурації економічної структури регіональної економіки, пов'язаної з втратою частини економічного потенціалу Донецької та Луганської областей унаслідок збройного конфлікту на сході України.

Доведено, що практичним підґрунтям формування нормативно-правових засад структурної трансформації економіки України має стати системний європейський підхід до вирішення проблем старопромислових регіонів, реалізований у межах державної регіональної політики, яка враховує необхідність економічної диверсифікації та відходу від зосередженості на трансформації базових галузей старопромислових регіонів. Це потребуватиме впровадження в державну регіональну політику механізму смарт-спеціалізації як інноваційної системи прийняття рішень у сфері регіональної та структурної політики, що дозволить забезпечити структурні зрушення через відмову від традиційної регіональної спеціалізації, сформованої на індустриальних засадах, та створення її нових, заснованих на знаннях, напрямів. Для подолання ризиків посилення структурних дисбалансів регіонального розвитку та консервування неефективної структури

Таблиця 2

Динаміка рівня диверсифікації економіки старопромислових регіонів
України за видами економічної діяльності, ч. од.

Рівень	2001		2013		2017*	
	Розподіл зайнятості	Розподіл ВРП	Розподіл зайнятості	Розподіл ВРП	Розподіл зайнятості	Розподіл ВРП
Низький	–	Дніпро- петровська (0,834), Донецька (0,836), Запорізька (0,834)	Дніпро- петровська (0,829), Луганська (0,829)	Дніпро- петровська (0,878), Запорізька (0,878)	–	–
Середньо- низький	Луганська (0,809)	–	Донецька (0,840), Запорізька (0,837)	–	Дніпро- петровська (0,839), Донецька (0,840), Луганська (0,842)	Донецька (0,864), Запорізька (0,857)
Середньо- високий	Дніпро- петровська (0,829), Донецька (0,817), Запорізька (0,835)	Луганська (0,861)	Україна (0,859)	Донецька (0,892), Луганська (0,897)	Запорізька (0,837)	Дніпро- петровська (0,867), Луганська (0,891)
Високий	Україна (0,855)	Україна (0,885)	–	Україна (0,914)	Україна (0,862),	Україна (0,909)

* Із 2015 р. без частини зони проведення ООС.

регіональної економіки потребує впровадження адаптована до вітчизняних умов. Методика розрахунку галузей спеціалізації регіонів (смарт-спеціалізації).

Четвертий розділ «**Особливості та перспективи розвитку економік Донецької та Луганської областей в умовах впливу збройного конфлікту**» присвячено дослідженню економічних проблем Донецької та Луганської областей, старопромисловий характер яких ускладнений наслідками збройного конфлікту, та визначенню перспектив і перешкод їх економічному відновленню.

Встановлено, що зміна економічних і політичних умов функціонування старопромислових регіонів у 2014 р. посилила негативні тенденції їх розвитку, проте найнебезпечнішими такі тенденції були в регіонах, безпосередньо залучених до збройного конфлікту. Доведено, що Донецька та Луганська області зазнали промислового спаду до початку збройного конфлікту через неспроможність базових галузей економіки протистояти новим формам конкуренції. Проте збройний конфлікт посилив такі тенденції

у промисловому секторі та негативно вплинув на всі галузі економіки цих регіонів.

Збройний конфлікт спричинив значні втрати агропромислового комплексу Донецької та Луганської областей. Фізичні втрати матеріальної бази галузі, скорочення частки сільськогосподарських угідь, зокрема через мінування, уповільнення економічної активності в результаті проведення ООС – усе це обумовило різке зниження обсягів виробництва сільськогосподарської продукції. Унаслідок пошкодження транспортно-логістичної інфраструктури і зміни транспортних потоків зруйновано транзитний потенціал Донецької та Луганської областей. В умовах збройного конфлікту значною мірою посилилися екологічні проблеми та ризики регіону, які є особливо актуальними на лінії зіткнення. Проблеми відтворення та розвитку людського і трудового потенціалу Донецької та Луганської областей як старопромислових регіонів значно загострилися – через масовий від'їзд із зони конфлікту населення, переважно активного віку, підвищення рівня смертності й каліцтва, погіршення якості надання освітніх і медичних послуг.

Незважаючи на значні втрати областей за базовими галузями, можливості їх функціонування в нових економічних і політичних умовах можуть бути відновлені на підставі впровадження системних управлінських рішень на рівні державної політики. У результаті оцінювання перспектив і перешкод відновленню та розвитку виробництв регіону встановлено пріоритети посилення конкурентних позицій базових галузей: зміцнення інноваційності підприємств з акцентом на впровадженні новітніх техніки і технологій; переорієнтування підприємств на інноваційну продукцію з високою часткою доданої вартості; посилення енергоефективності підприємств; екологічна модернізація виробничого процесу; упровадження енергоощадних технологій; розширення можливостей упровадження альтернативної енергетики і «зелених» технологій; комплексне використання сировини; збільшення в загальному обсязі експорту частки продукції з високим ступенем переробки тощо.

Проаналізовано нормативно-правові засади врегулювання проблем відновлення економіки Донецької та Луганської областей з урахуванням необхідності подолання тенденцій старопромислового характеру їх розвитку. Обґрунтовано, що накопичені проблеми мають вирішуватися в у системній цілісності із загальноукраїнськими реформами та у контексті завдань оновлення промислової та становлення «нової» регіональної політики. Доведено, що усунення протиріч між застарілою парадигмою реалізації регіональної політики і сучасними викликами цілісності соціально-економічного розвитку країни уможливить подолання актуальних проблем, що походять із старопромислового характеру зазначених регіонів. На засадах визначення системних суперечностей економічного розвитку Донецької та Луганської областей і наслідків збройного конфлікту визначено завдання та напрями структурного оновлення їх економік.

П'ятий розділ «Реалізація імперативів структурних трансформацій економіки старопромислових регіонів в Україні» присвячено обґрунтуванню концептуальних засад державної політики та опрацюванню механізму державного управління структурною трансформацією економіки старопромислових регіонів України; розробленню практичних рекомендацій щодо формування та реалізації державної політики структурної трансформації економіки старопромислових регіонів України; розкриттю підходів до економічного вдосконалення Донецької та Луганської областей.

Обґрунтовано необхідність виокремлення старопромислового регіону як об'єкта державної регіональної політики та управління структурними трансформаціями економіки з обов'язковою орієнтацією на принципи «нового регіоналізму». Із цією метою уточнено сутність категорії «старопромисловий регіон» як території з історичною концентрацією галузей промисловості першого та другого індустріального циклів, не здатних ефективно адаптуватися до нових принципів розміщення виробничих сил, що мають відносно низький рівень технологічного розвитку, втрачають конкурентні позиції на світових товарних ринках, проте залишаються базовими для цієї території.

Запропонований концептуальний підхід до формування державної політики структурної трансформації економіки старопромислових регіонів відрізняється від попередніх наукових і науково-практичних розробок спрямуванням процесу структурних трансформацій на імплементацію моделі «постіндустріального синтезу» (рис. 2), ефективність якої доведено міжнародною практикою; урахуванням глобальних економічних тенденцій щодо зміни принципів розміщення продуктивних сил; визначенням специфічних властивостей (структурної та соціальної інертності, ендогенної депресивності, низької адаптаційної спроможності економіки, низької інклюзивності розвитку) як детермінант структурних трансформацій економіки старопромислових регіонів.

З урахуванням проаналізованого досвіду України деталізовано сутність структурних суперечностей, які потребують посиленого інституційного впливу. Встановлено, що наслідком накопичення у старопромислових регіонах цих суперечностей і неподоланості їх структурної інертності є *ендогенна депресія*, що характеризує кризовий стан регіональної економіки, якому притаманне входження життєвого циклу базових галузей у стадію занепаду за недієвості вбудованих механізмів структурного оновлення, обумовленої особливостями розміщення, розвитку та характером використання продуктивних сил, властивими старопромисловим регіонам.

Розроблені концептуальні засади державної політики структурної трансформації економіки старопромислових регіонів України спрямовані на коригування впливу ринкових механізмів на характер структурної адаптації цих регіонів і базуються на виокремленні таких обов'язкових елементів системи державного управління структурною трансформацією економіки старопромислових регіонів України: упровадження у практику підходів,

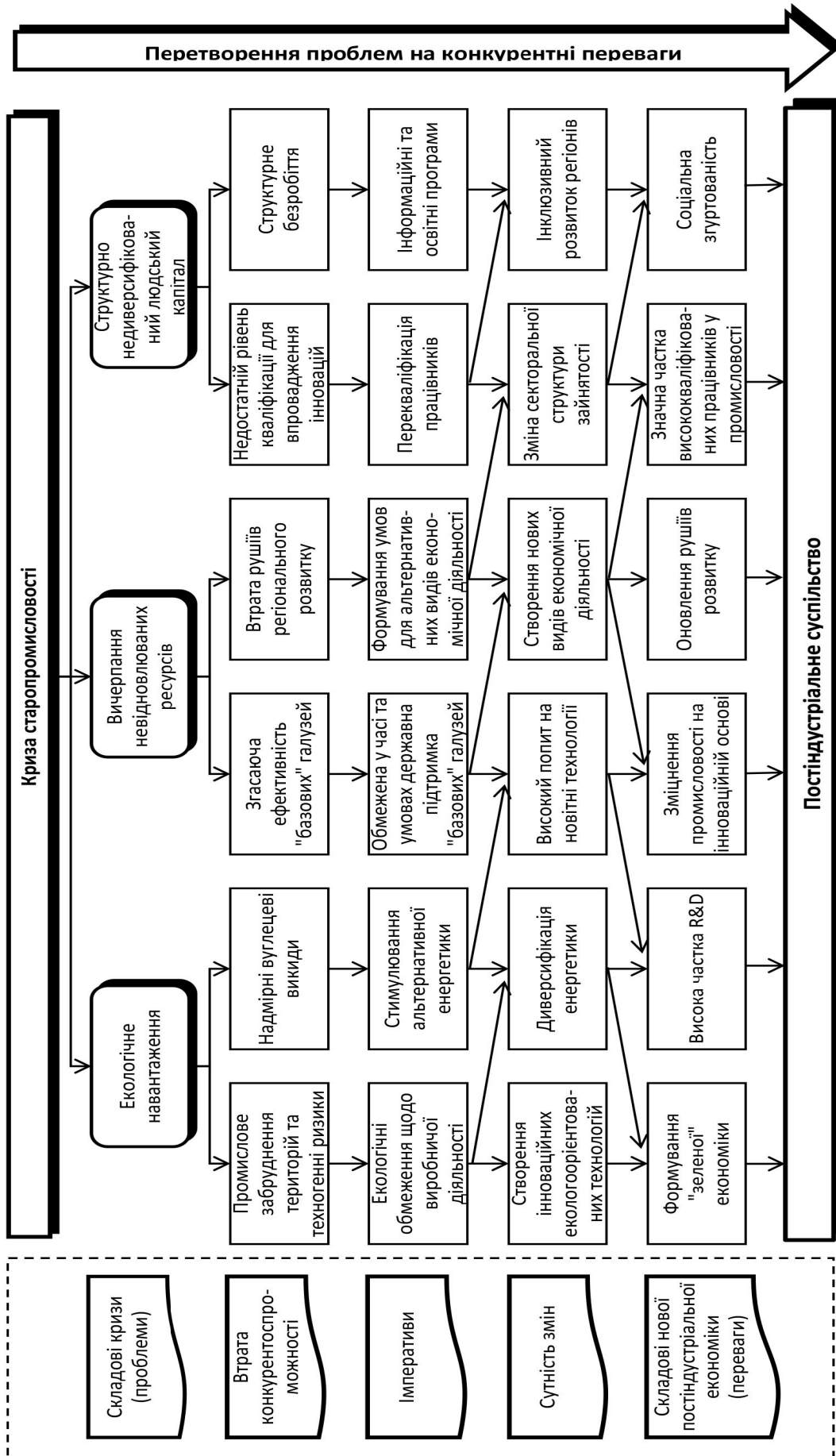

Рис. 2. Модель «постіндустріального синтезу»

принципів й інструментів «нової» регіональної політики; визначення базових характеристик цільової моделі структурної трансформації; окреслення способу подолання розриву між наявним (кризовим) становищем економіки та бажаним результатом структурних змін.

Державна політика структурної трансформації економіки старопромислових регіонів України має бути зосереджена на впливі на детермінанти структурної трансформації та полягати у: *усуненні структурної інертності регіональної економіки, незалеженні від попереднього шляху розвитку, підвищенні адаптаційних якостей економіки та подоланні ендогенної депресивності* шляхом забезпечення диверсифікації, оновлення спеціалізації регіонів, реструктуризації базових галузей на основі обов'язкового врахування європейських тенденцій здійснення регіональної політики; *вирішення проблеми соціальної інертності* на підставі зміни соціально-економічної поведінки населення регіонів, зокрема підприємницької; застосування матеріальних і нематеріальних досягнень промислового виробництва, промислової культури як основи соціальної згуртованості, зв'язку між різними поколіннями для формування нових видів економічної діяльності, а також використання навичок індустріальної праці населення у подальшій інноваційній моделі регіональної спеціалізації тощо; *підвищенні інклюзивності регіонального розвитку* шляхом удосконалення державної політики в контексті вимог інклюзивності; забезпечення диверсифікації галузевої структури економіки регіонів; стимулювання інклюзивного зростання з використанням специфічних активів території; включення в економічну діяльність відсталих і периферійних, зокрема депресивних, районів; розвитку/поліпшення міжрегіональної співпраці, створення умов для співробітництва регіонів, посилення міжрегіональних зв'язків, поліпшення доступу до регіонів тощо (рис. 3).

Упровадження в Україні базових характеристик моделі «постіндустріального синтезу» потребує реалізації у практиці державного управління регіональним розвитком підходів «нового регіоналізму», а саме: перетворення проблем регіонального розвитку на можливості шляхом мобілізації регіонального потенціалу, який досі використовувався неефективно; орієнтації на конкурентоспроможність регіонів у глобальному економічному просторі; активізації організаційно-інституційних ресурсів на державному та регіональному рівнях; активізації потенціалу саморозвитку регіонів, формування здатності та мотивованості регіону до акумулювання й ефективного використання комплексу природних, людських, фінансових та інших ресурсів; формування постіндустріальних чинників економічного зростання старопромислових регіонів з особливим акцентом на вдосконаленні системи трансферу технологій, поліпшенні ділового клімату, кваліфікаційних характеристик людського потенціалу відповідно до потреб постіндустріальної економіки; зміни поведінкових стереотипів економічних суб'єктів; урахування необхідності зростання в економіці старопромислових регіонів ваги альтернативних видів економічної діяльності (ділових, туристично-

рекреаційних, соціальних послуг; освоєння альтернативних видів енергії, заохочення до їх подальшого розвитку, зважаючи на регіональний потенціал); зниження навантаження на довкілля шляхом упровадження «чистих» промислових технологій, стимулювання комплексного використання сировини; стимулювання розвитку «зеленої» енергетики.

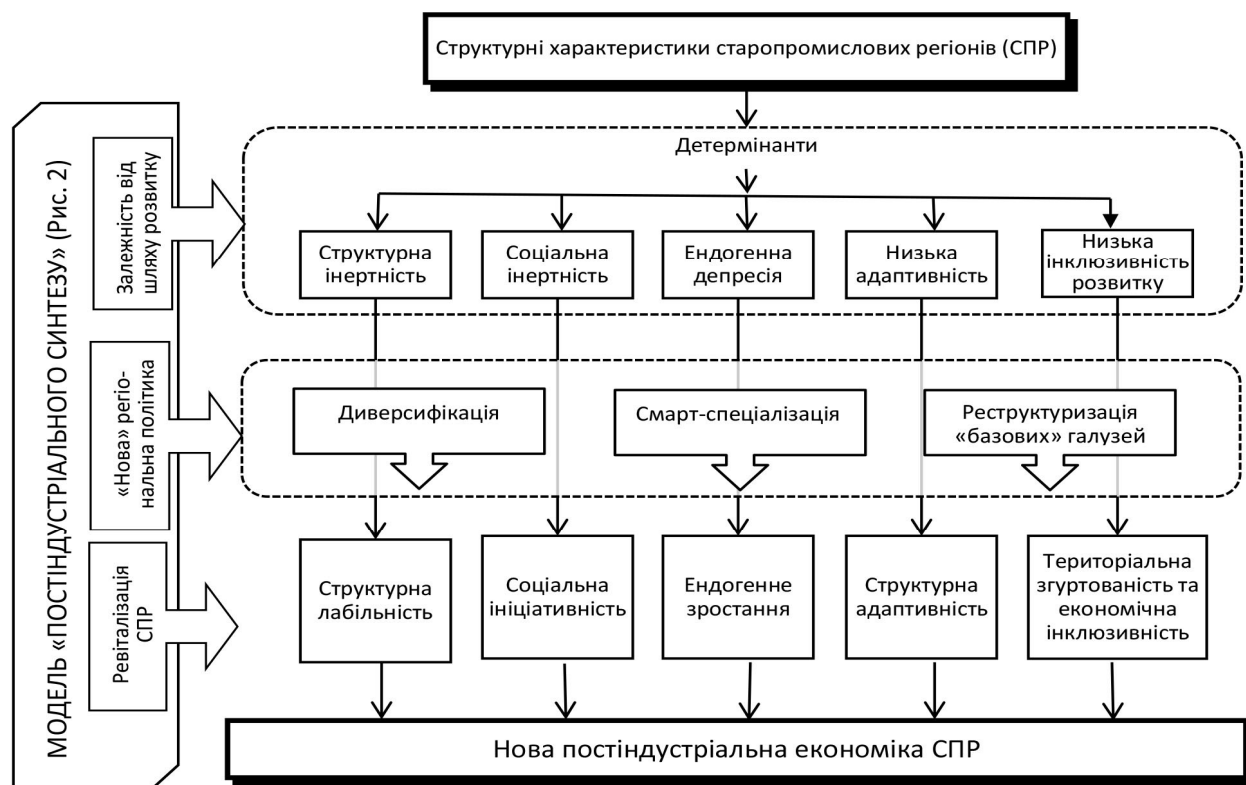

Рис. 3. Концептуальні засади державної політики структурної трансформації економіки старопромислових регіонів України

Забезпечення зміни економічної структури старопромислових регіонів на інноваційну на основі визначених концептуальних положень потребує розроблення та практичного застосування механізму державного управління структурною трансформацією економіки старопромислових регіонів України, який передбачає здійснення послідовної, чітко структурованої діяльності органів державного та регіонального управління. Зазначений механізм – це цілісна система послідовних етапів, взаємодіючих і взаємопов'язаних структурних елементів, що визначає підходи, порядок, особливості й інструменти цілеспрямованого впливу органів державного та регіонального управління на економіку регіонів з метою подолання кризи старопромисловості та формування ендогенних рушійів розвитку на засадах встановлення детермінант й імперативів структурних трансформацій (рис. 4).

Результатами реалізації запропонованого підходу до державного управління структурними трансформаціями має стати формування низки якісних ознак економіки старопромислових регіонів, що засвідчують

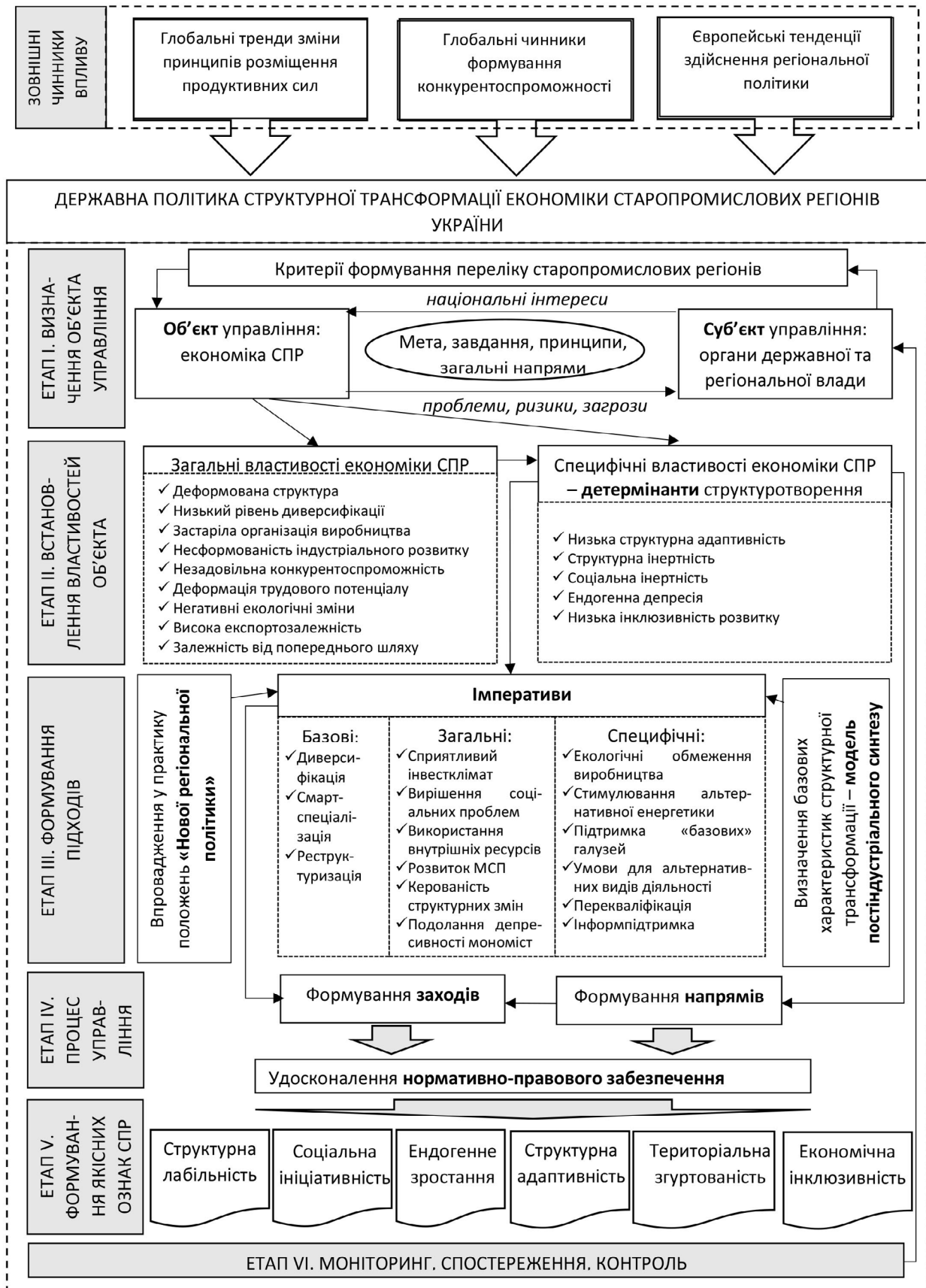

Рис. 4. Механізм державного управління структурною трансформацією економіки старопромислових регіонів України

упровадження моделі «постіндустріального синтезу», а саме: *структурної лабільності* – властивості, яка відображає реактивну здатність регіональної економічної системи структурно змінюватися синхронно змінам детермінант регіонального розвитку, що веде до адаптивності та ендогенного зростання; *соціальної ініціативності* як здатності економічних суб'єктів до самостійної організації соціально-економічних дій, спрямованих на досягнення їхніх соціально-економічних цілей і реалізації економічних інтересів; *структурної адаптивності* як характеристики, що відображає здатність економіки регіону адекватно, гнучко та швидко реагувати на перетворення зовнішнього середовища у вигляді структурних змін і передбачає автоматичну трансформацію економічної структури й алгоритму її функціонування; *регіональної інклюзивності* як характеристики регіонального розвитку, що відображає здатність регіонів до активного соціально-економічного розвитку на основі підвищення ефективності використання місцевих ресурсів, зміцнення міжрегіональної економічної та соціальної згуртованості; *економічної інклюзивності* як характеристики, що відображає підвищення ефективності використання регіонального потенціалу та зростання рівня його залучення до економічної діяльності; *інклюзивного регіонального розвитку* як комплексних позитивних змін у регіоні, що відбуваються внаслідок поглиблення використання регіонального потенціалу, розширення можливостей працевлаштування й отримання доходу, подолання нерівномірності географічного та галузевого розподілу цих можливостей згідно з принципами збалансованого соціально орієнтованого розвитку, які сприятимуть зміцненню територіальної згуртованості, дозволять послабити опір структурним змінам і забезпечити ендогенне зростання.

Вирішення проблем Донецької та Луганської областей, що походять із старопромислового характеру їхнього розвитку, здебільшого здійснюється в рамках загальної концепції управління структурними змінами у старопромислових регіонах та передбачає вдосконалення нормативно-правових засад регулювання проблем економічного відновлення та розвитку регіону з акцентом на Державній цільовій програмі відновлення та розбудови миру у східних регіонах України, а також програмах економічного та соціального розвитку Донецької та Луганської областей.

Обґрунтовано, що кардинальне вирішення проблем, які спричиняють дестабілізацію ситуації в регіоні, потребує: *розбудови довгострокової державної регіональної політики* щодо Донецької та Луганської областей, що має сприяти формуванню потенціалу адаптації цих старопромислових регіонів на підставі оптимального використання змін зовнішнього середовища як чинників досягнення економічного зростання на новій структурній основі; *удосконалення нормативно-правової бази* вирішення проблем економічного відновлення Донецької та Луганської областей з орієнтиром на забезпечення перспектив економічного розвитку; *формування Плану відновлення та розвитку Донбасу*, який має ґрунтуватися на стратегічному баченні економічних перетворень і перспективного розвитку

регіону на засадах структурної перебудови з урахуванням європейського досвіду структурної модернізації та диверсифікації економіки старопромислових регіонів. Розроблено концептуальні підходи до формування Плану, який має реалізовуватися у два етапи: перший спрямований на стабілізацію соціально-економічної ситуації, другий передбачає послідовні структурні зміни, орієнтовані на структурне оновлення економіки Донецької та Луганської областей на засадах диверсифікації, упровадження інновацій з урахуванням світових тенденцій розвитку старопромислових регіонів.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі на підставі теоретичного узагальнення чинників формування, особливостей еволюції старопромислових регіонів та переосмислення існуючих підходів до розуміння факторів ефективності структурних змін у старопромислових регіонах представлено нове вирішення актуальної науково-практичної проблеми, яка полягає в обґрунтуванні автором теоретико-методологічних засад формування детермінант та імперативів структурної трансформації економіки старопромислових регіонів України, розробленні науково-методичних і практичних засад державної політики структурної трансформації економіки таких регіонів в Україні. У результаті дослідження сформовано теоретичні узагальнення, висновки та практичні рекомендації.

1. На основі історико-економічного аналізу виявлено передумови виникнення старопромислових регіонів під впливом світових тенденцій змін пріоритетів розміщення продуктивних сил, які пов'язані з технологічними (викликаними технологічними змінами та впровадженням в економічну діяльність принципів розвитку постіндустріального суспільства) і соціально-економічними (сформованими внаслідок наростання суперечностей індустріального розвитку) передумовами та визначаються історичними (обумовленими давністю економічного освоєння регіонів), структурними (спричиненими набутими характеристиками структурної інертності), інституційними (обумовленими втратою ефективності інститутами індустріального розвитку) чинниками.

2. Встановлено зв'язок набуття регіоном статусу старопромислового з особливостями розміщення, розвитку та характером використання продуктивних сил, які закономірно призводять до посилення диспропорцій відтворювальних процесів, зниження диверсифікованості регіональної економіки, наростання дефіциту невідновлюваних ресурсів. Переважання великих підприємств, що виробляють обмежений спектр продукції, спричиняє постаріння базових галузей і погіршення умов їх функціонування, пов'язане з віком галузі в конкретному регіоні, а висока вартість основних фондів у базових галузях економіки створює перешкоди виходу з галузі для створення нових секторів економіки. Це знижує адаптаційну здатність

регіональної економіки та посилює її залежність від попереднього шляху розвитку.

3. На підставі виявлених закономірностей розвитку регіональних економік старопромислового типу визначено атрибутивні, реляційні та детермінуючі властивості; уточнено сутність категорії «старопромисловий регіон», що визначає територію, на якій історично сконцентровано галузі промисловості першого та другого індустріального циклів, не здатні ефективно адаптуватися до нових принципів розміщення виробничих сил, що мають відносно низький рівень технологічного розвитку, втрачають конкурентні позиції на світових товарних ринках, проте залишаються базовими для цієї території.

4. Виокремлено системні суперечності старопромислових регіонів, що становлять детермінанти структурної трансформації їх економік, серед яких: структурна та соціальна інертність; низька адаптивність до умов сучасної конкуренції; негнучкість і нездатність регіональної соціально-економічної системи до ендогенного розвитку в нових економічних умовах; недостатня інклюзивність регіонального розвитку.

5. Розвинуто підходи до подолання залежності економіки старопромислових регіонів від попереднього шляху розвитку через обов'язкове врахування в державній політиці детермінант структурної трансформації економіки старопромислових регіонів як чинників, які надають кризовому становищу економіки старопромислових регіонів усталеного характеру.

6. Обґрунтовано, що особливості розміщення, розвитку та характеру використання продуктивних сил, притаманні старопромисловим регіонам, обумовлюють послідовне накопичення системних суперечностей, що формує стан ендогенної депресії, який характеризується входженням життєвого циклу базових галузей у стадію занепаду за відсутності вбудованих механізмів структурного оновлення.

7. Встановлено, що для досягнення дієвості державної політики структурної трансформації економіки старопромислових регіонів імперативи як беззастережні правила державної політики мають визначатися потенціалом впливу цієї політики на детермінанти з метою подолання кризи старопромисловості.

8. Виявлено, що основним підходом до трансформації економічної структури старопромислових регіонів у сучасних економічних умовах є диверсифікація, яка передбачає зміну галузевої структури за рахунок перерозподілу ресурсів у нові, у тому числі інноваційні, сфери економічної діяльності. Обґрунтовано провідну роль в удосконаленні економічної структури старопромислових регіонів смарт-спеціалізації як системи прийняття рішень, що базується на підприємницькому виборі складових регіонального потенціалу, перспективних для зміни виробничої функції на основі технологічних трансформацій. Визначено реструктуризацію базових галузей як об'єктивно обумовлений підхід до структурної трансформації

економіки старопромислових регіонів в умовах поступового переходу до постіндустріальної економіки. Застосування вказаних підходів аргументовано потенціалом їх впливу на подолання кризи старопромисловості, спричиненої залежністю цих регіонів від траєкторії попереднього шляху розвитку, що дозволяє виокремити їх як базові імперативи структурної трансформації економіки старопромислових регіонів.

9. Встановлено, що вітчизняним старопромисловим регіонам притаманні як типові ознаки організації та розвитку продуктивних сил, так і специфічні особливості, набуті протягом 70-80-х років ХХ ст. у процесі подолання першої кризи індустріальної економіки, а саме: орієнтованість на екстенсивний розвиток; низький рівень переробки ресурсів; перенакопичення основних виробних фондів, які характеризуються значною зношеністю, матеріало- та енергоємністю; формування конкурентних переваг на індустріальних засадах; високий рівень експортозалежності при «периферійній» реінтеграції у глобальну економічну систему без суттєвих структурних змін; втрата ефективності регіональної галузевої спеціалізації та зниження конкурентоспроможності промислових агломерацій; вузькоспеціалізована інноваційна активність, орієнтована на вдосконалення технологій у староіндустріальних галузях; нерозвинутість традицій підприємництва; сильні традиції колективізму; високий рівень територіальної та професійної ідентичності; брак висококваліфікованих кадрів для роботи в нових секторах економіки. Обґрунтовано концептуальні засади державної політики структурної трансформації економіки старопромислових регіонів.

10. Доведено, що державна політика структурної трансформації економіки старопромислових регіонів України має бути спрямована на коригування впливу ринкових механізмів на характер структурної адаптації цих регіонів і подолання дії чинників, що блокують внутрішні стимули регіонального розвитку й обумовлюють ендегенну депресію; зосереджена на впливі на детермінанти структурної трансформації економіки старопромислових регіонів та передбачати упровадження в практику державного управління підходів, принципів, інструментів «нової» регіональної політики; імплементацію моделі «постіндустріального синтезу». Це дозволить досягти: структурної лабільності економіки старопромислових регіонів, яка відображає реактивну здатність регіональної економічної системи структурно змінюватися синхронно змінам детермінант регіонального розвитку; зниження опору структурним змінам; забезпечення ендегенного зростання; підвищення адаптивної здатності; соціальної згуртованості та економічної інклюзивності розвитку на основі базових імперативів структурної трансформації економіки старопромислових регіонів України.

11. Доведено доцільність використання в Україні моделі структурної трансформації економіки старопромислових регіонів, що може бути концептуалізована як модель «постіндустріального синтезу», якій притаманні: перенесення промислової діяльності в інноваційні галузі, що

супроводжується поступовим і керованим скороченням економічної діяльності у старопромислових галузях; формування середовища, що сприятиме розробленню та впровадженню інноваційних технологій у промислову діяльність, розвитку промисловості на базі постіндустріальних характеристик; активний вплив на людський капітал як найбільш інертну складову структурних зрушень.

12. Визначено загальні імперативи структурної трансформації економіки старопромислових регіонів України, вибір яких обґрунтований їхньою дієвістю у створенні передумов подолання структурної інертності та мотивації структурної трансформації, а також специфічні імперативи, що забезпечують імплементацію моделі «постіндустріального синтезу» як цільової.

13. Розроблено пропозиції щодо вдосконалення механізму державного управління структурною трансформацією економіки старопромислових регіонів України, який передбачає зміну їх економічної структури на інноваційну на основі послідовної, чітко структурованої діяльності органів державного та регіонального управління з метою подолання кризи старопромисловості та формування ендогенних рушіїв розвитку на засадах встановлення детермінант й імперативів структурних трансформацій.

14. Розроблено пропозиції щодо впровадження в державну регіональну політику принципів інклюзивного розвитку, які полягають у: встановленні особливостей застосування концепції інклюзивного розвитку у старопромислових регіонах; оптимізації використання продуктивних сил цих регіонів на засадах розширення напрямів прикладання праці як за територіальним, так і за галузевим принципом; зниженні ризиків диференціації соціально-економічного просторового розвитку; орієнтації на повноту включення в економічну діяльність периферійних і депресивних районів; розвитку міжрегіональної співпраці; запровадженні проектів соціального партнерства; поліпшенні доступу до регіонів, поліпшенні регіонального та міжрегіонального сполучення тощо.

15. Розроблено рекомендації щодо впровадження механізму регіональної смарт-спеціалізації в державну регіональну політику України, які полягають в: уточненні розуміння, місця та завдань смарт-спеціалізації як основного інструменту «нової» регіональної політики, спрямованого на подолання регіональної структурної інертності на засадах підприємницького вибору складових регіонального потенціалу, перспективних для зміни виробничої функції регіону; доведенні необхідності узгодження регіональної, структурної, промислової та інноваційної політик; обґрунтуванні необхідності адаптації та офіційного затвердження європейської Методики розроблення стратегій смарт-спеціалізації на основі досвіду реалізації пілотних проектів у групах регіонів різних типів; доведенні потреби в узгодженні розвитку інноваційних кластерів із регіональними стратегіями смарт-спеціалізації.

16. Виявлено посилення характерних для старопромислових регіонів системних суперечностей економічного розвитку Донецької та Луганської областей унаслідок впливу збройного конфлікту; доведено обумовленість подальшого функціонування їх економік у нових економічних і політичних умовах упровадженням системних управлінських рішень, спрямованих на: активізацію інноваційних процесів на підприємствах базових галузей; переорієнтацію на продукцію з високою часткою доданої вартості; підвищення енергоефективності підприємств базових галузей на основі впровадження енергоощадних технологій; забезпечення екологічної модернізації виробничого процесу; формування поліструктурної моделі економіки; адаптацію господарського комплексу регіону до умов розташування поблизу зони бойових дій; побудову нових міжрегіональних зв'язків.

17. Встановлено, що проблеми Донецької та Луганської областей, які походять із старопромислового характеру їхнього розвитку, мають вирішуватись у межах загальних концептуальних засад структурної трансформації економіки старопромислових регіонів з урахуванням специфічних рис конфігурації продуктивних сил, набутих унаслідок впливу збройного конфлікту; обґрунтовано програмні механізми державної політики економічного відновлення та розвитку економік Донецької та Луганської областей; розроблено План відновлення та розвитку цих областей, який базується на стратегічному баченні економічних перетворень і перспективного розвитку регіону на засадах структурної перебудови, з урахуванням завдань упровадження в Україні європейської моделі регіональної політики та європейського досвіду структурної модернізації старопромислових регіонів, необхідності реінтеграції постраждалих територій та їх населення в загальноукраїнський соціально-економічний, суспільно-політичний і правовий простір.

ПЕРЕЛІК ОСНОВНИХ ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Снігова О.Ю. Управління структурними змінами в старопромислових регіонах України. Монографія / КНЕУ. Київ, 2020. 550 с.
2. Данилишин Б.М., **Снігова О.Ю.** Формування моделі економічного розвитку Донбасу в умовах становлення нової регіональної політики. Монографія / КПІ ім. Ігоря Сікорського, Вид-во «Політехніка». Київ, 2019. С. 5-8, 31-203. *Особистий внесок: передмова, розділ 2 «Характеристики та проблеми економічного розвитку Донбасу», розділ 3 «Економічне відновлення Донбасу в контексті впровадження європейської моделі регіональної політики: можливості та ризики», розділ 4. «Програмні механізми впровадження нової регіональної політики в процесі економічного відновлення*

та розвитку Донбасу», висновки, рекомендації, додатки, де оцінено проблеми та розроблено пропозиції з формування і удосконалення програмних механізмів економічного відновлення та розвитку Донбасу в умовах впровадження європейської моделі регіональної політики.

3. Бобух І.М., Кіндзерський Ю.В., Фащевська О.М., **Снігова О.Ю.** [та ін.] Структурні зміни як основа інклюзивного розвитку економіки України. Монографія / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». Київ, 2020. С. 192-229, 331-335, 464-466. *Особистий внесок: розділ 5. «Подолання регіональної структурної інертності як умова інклюзивного розвитку» (підрозділи 5.1, 5.2, 5.3, 5.4), розділ 7 «Напрями державної структурної політики в Україні для досягнення цілей інклюзивного розвитку» (підрозділ 7,5), додаток Д, в яких розкрито проблеми та напрями подолання структурної інертності регіональної економіки на засадах диверсифікації структури економіки регіонів та забезпечення інклюзивності у розвитку регіонів.*

4. Снігова О.Ю. Проблеми та перешкоди формування сталого розвитку у промисловому регіоні. *Сталий розвиток промислового регіону: соціальні аспекти.* Монографія / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Донецьк, 2012. С. 153-159.

5. Ляшенко В.И., **Снеговая Е.Ю.** Структурные проблемы старопромышленных регионов европейских стран: ретроспектива и перспективы. *Структурные трансформации старопромышленных регионов Украины.* Монография / НАН Украины, Ин-т экономики пром-сти. Донецк, 2013. С. 88-112. *Особистий внесок: пояснено тенежу та визначено характеристики старопромилових регіонів, розглянуто ретроспективу структурних трансформацій старопромилових регіонів розвинутих Європейських країн.*

6. Snigova Olena Yu. The specific features of smart specialization application in Ukraine. *Series of monographs Faculty of Architecture, Civil Engineering and Applied Arts: Monograph 15 «Innovation and information technologies in the social and economic development of society».* Strońska. School of Technology. Katowice, 2018. S. 87-97.

Статті у наукових фахових виданнях України

7. Снігова О.Ю. Оцінка правового забезпечення процесу адаптації законодавства України до норм і вимог Європейського Союзу у сфері регіонального розвитку та подолання депресивного стану територій. *Вісник Львівської комерційної академії. Сер. Економічна.* 2006. Вип. 23. С. 128-137.

8. Снігова О.Ю. Про необхідність включення в Угоду щодо регіонального розвитку спільних заходів з активізації рекреаційної діяльності в Донецькій області. *Економіка промисловості.* 2007. №3(38). С. 179-182.

9. Снеговая Е.Ю. Проблемы и направления обеспечения развития рекреационных зон промышленного города. *Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в*

- рамках Черноморського економічного співробітництва і ГУАМ: сб. науч. тр. Севастополь-Донець: ДонНУ, РФ НИСИ в г. Донецьке, 2009. С. 468-471.
10. Снеговая Е.Ю. Формирование стратегии диверсификации экономики старопромышленных регионов: проблемы и направления. *Вісник Хмельницького національного університету. Сер. Економічні науки*. Том. 2. 2010. №3. С. 141-144.
11. Снігова О.Ю. Напрями вдосконалення економічної структури старопромислових регіонів. *Проблеми підвищення ефективності функціонування підприємств різних форм власності*: сб. науч. тр. Вип. 3. Т. 3. НАН України, Ін-т економіки пром-сти. Донецьк, 2010. С. 108-113.
12. Снігова О.Ю. Підходи до ідентифікації старопромислових регіонів в зарубіжній науковій літературі. *Бізнес Інформ*. 2011. №7(2). С. 79-81.
13. Снігова О.Ю. Оцінка потенціалу розвитку старопромислових регіонів України в нових економічних умовах. *Економічний простір*: зб. наук. праць. №56/1. Дніпропетровськ: ПДАБА, 2011. С. 93-101.
14. Снігова О.Ю. Вплив світових господарських тенденцій на економічне зростання в старопромислових регіонах України: ризики та загрози. *Економіка промисловості*. 2011. № 2-3. С. 17-23.

**Статті у наукових фахових виданнях України,
що включені до міжнародних наукометричних баз:**

15. Снігова О.Ю. Щодо визначення ризиків та загроз в умовах фактичної втрати частини території та економічного потенціалу старопромислових регіонів. *Економіка промисловості*. 2015. №2. С. 20-32.
16. Снігова О.Ю. Історико-економічна генеза структурних диспропорцій економіки старопромислових регіонів України. *Історія нар. госп-ва та екон. думки України*. 2016. Вип. 49. С. 164-173. URL: http://ingedu.org.ua/docs/IN_2016_1_164.pdf
17. Снігова О.Ю. Можливості формування постіндустріальних конкурентних переваг старопромислових регіонів України. *Економічний вісник Донбасу*. 2017. №1 (47). С. 39-51.
18. Снігова О.Ю. Щодо удосконалення програмних засад відновлення економіки східних регіонів України. *Економічний вісник Донбасу*. № 3(53). 2018. С. 10-15.
19. Снігова О.Ю. Розкриття потенціалу смарт-спеціалізації для подолання регіональної структурної інертності в Україні. *Економіка України*. 2018. №8. С. 75-87.
20. Snihova O. Prospects of recovery of efficient functioning of coal industry in the east of Ukraine. *Naukovy visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu. Scientific and technical journal*. 2019. №1 (169). P. 147-155. [Scopus]
21. Снігова О.Ю. Оцінювання перспектив забезпечення інклюзивного розвитку в процесі реалізації державної регіональної політики.

Регіональна економіка. 2019. №2(92). С. 10-17. URL: http://re.gov.ua/doi/re2019.02.010_u.php

22. Снігова О.Ю. Дослідження сутності диверсифікації економіки старопромислових регіонів: розвиток підходів. *Економічна теорія*. 2019. №3. С. 45-59.

23. Снігова О.Ю. Просторовий вимір інклюзивності в умовах становлення «нової» регіональної політики. *Український географічний журнал*. 2020. № 2. С. 38-44. <https://doi.org/10.15407/ugz2020.02.038> [Scopus]

24. Снігова О.Ю. Управління структурними трансформаціями у старопромислових регіонах України: концепт державної політики. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. №3 (61). С. 80-87.

Тези доповідей у матеріалах науково-практичних конференцій

25. Снігова О.Ю. Оцінка та напрями подолання соціально-економічних проблем реструктуризації вугільної галузі в контексті національної безпеки. *Економічні, екологічні та соціальні проблеми вугільних регіонів СНД: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Краснодар, 15-16 травня 2008 р.)*. Луганськ: Східноукр. Нац. Ун-т, 2008. С. 126-129.

26. Снеговая Е.Ю. О подходах к идентификации старопромышленных регионов. *Проблемы развития современного общества: экономика, социология, философия, право: матер. междунар. науч.-практ. конф. (г. Саратов, 22 марта 2010 г.)*. В 5-и ч. Саратов: ООО «Издательство КУБиК», 2010. Ч. 5. С. 4-5.

27. Снігова О.Ю. Закономірності та протиріччя розвитку старопромислових регіонів. *Антикризові механізми регіонального та муніципального розвитку: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 9 квітня 2010 р.)*. В 2-х ч. Київ: Видавничо-поліграфічний центр Академії муніципального управління, 2010. Ч. 2. С. 139-141.

28. Снігова О.Ю. Диверсифікація як основа структурних трансформацій економіки старопромислових регіонів. *Структурні реформи і трансформації в промисловості: перспективи і пріоритети: тези доповідей і повідомлень міжнар. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 17 грудня 2010 р.)*. Донецьк: Ін-т економіки пром-сті, НАН України, 2010. С. 183-184.

29. Снігова О.Ю. Підвищення конкурентоспроможності старопромислового регіону на засадах диверсифікації економіки. *Інноваційна модель розвитку регіону як умова економічної безпеки в контексті інтеграційних процесів: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 30 березня 2011 р.)*. Донецьк: ТОВ «ДЕГІ», 2011. С. 142-144.

30. Снігова О.Ю. Світові та національні тенденції розвитку старопромислових регіонів. *Економіка, фінанси та управління: проблеми та сучасні шляхи розвитку: матер. міжнар. підсумк. наук.-практ. конф. (м. Львів, 25-26 грудня)*. В 3-х ч. Львів: ЛЕФ, 2015. Ч. 2. С. 89-92.

31. Снігова О.Ю. Щодо структурної перебудови економіки старопромислових регіонів України на засадах «постіндустріального синтезу». *Регіон – 2016:*

стратегія оптимального розвитку: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 10 – 11 листопада 2016 р.). Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2016. С. 259-261.

32. Снігова О.Ю. Необхідність формування Плану відновлення економіки Донецької і Луганської областей, постраждалих від бойових дій, на засадах неоіндустріалізації. *Управління економічними процесами: сучасні реалії та виклики: тези доповідей матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Мукачєво, 22-23 березня, 2017 р.). Мукачєво: Мукачєвський державний університет, 2017. С. 210-212.*

33. Снеговая Е.Ю. Смарт-специализация как инновационный подход к обеспечению качества регионального развития. *Проблемы прогнозирования и государственного регулирования социально-экономического развития: материалы XIX Междунар. науч. конф. (г. Минск, 18-19 окт. 2018 г.). В 3-х т. Минск: НИЭИ М-ва Респ. Беларусь, 2018. Т. 3. С. 133-134.*

34. Снігова О.Ю. Щодо уточнення переліку старопромислових регіонів в Україні. *Актуальні соціально-економічні проблеми держави і регіонів: зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. Секція 1 «Стратегічні пріоритети розвитку економічних відносин на макро- та мікрорівнях» (м. Покровськ, 13-14 травня 2019 р.). Покровськ: ДонНТУ, 2019. С. 170-173.*

Інше

35. Снігова О.Ю. Старопромислові регіони та їхні особливості. *Світогосподарська диспропорційність: особливості, тенденції, вплив на економіку України. Наукова доповідь / за ред. Л.В. Шинкарук; НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2012. С. 105-110.*

36. Снігова О.Ю. Старопромислові регіони України: як позбутися стокгольмського синдрому. *Шляхи розвитку української науки. Інформаційно-аналітичний бюлетень. 2016. №5(126). С. 54-58.*

37. Модернізація соціально-трудої сфери Донбасу: загрози та можливості. Наукова доповідь / за ред. канд. екон. наук В.В. Близнюк. НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Електрон. дані. Київ, 2017. С. 13-20, 97-101, 122-126. *Особистий внесок: оцінено можливість базових галузей Донецької та Луганської областей до збереження зайнятості; встановлено економічні передумови трансформаційних змін та розроблено план економічного відновлення та розвитку Донбасу; запропоновано механізм відбору напрямів економічного відновлення економіки Донецької та Луганської областей та сценарії змін у зайнятості населення Донецької та Луганської областей.*

38. Zhalilo Y., Zhuk V., Shevchenko O., **Snihova O.**, Filipenko A.. New regional policy for renewed Ukraine: analytical report (Preliminary release) / Institute for social and economic research. Kyiv, 2017. P. 18-21. *Особистий внесок: визначено основні акценти у вирішенні проблем, пов'язаних з відновленням та розбудовою миру у східних регіонах України на засадах «нової» регіональної політики та в умовах реконфігурації продуктивних сил регіону.*

39. Снігова О. Smart-спеціалізація та stupid-реалізація. Шанс для економічного відродження регіонів, якого не можна втратити. *Дзеркало тижня*. 2018. 28 квітня-11 травня. №16 (362). С.1, 7.
40. Снігова О. Відновлення без стратегії: чи є шанс збудувати новий Донбас? *Дзеркало тижня*. 2018. 10-16 лютого. №5. С1,7.
41. Снігова О. Brexit: привиди індустріального минулого і виклики реформ для України. *Дзеркало тижня*. 2016. 20 -26 серпня. С. 1, 5.

АНОТАЦІЯ

Снігова О.Ю. Детермінанти та імперативи структурної трансформації економіки старопромислових регіонів України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальностями 08.00.03 – економіка та управління національним господарством; 08.00.05 – розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. – Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України, Одеса, 2021.

Дисертаційну роботу присвячено теоретико-методологічному обґрунтуванню детермінант та імперативів структурної трансформації економіки старопромислових регіонів, формуванню науково-методичних та практичних засад державної політики структурної трансформації економіки таких регіонів в Україні. Доведено детермінуючу роль характеристик старопромислових регіонів (структурна та соціальна інертність, низька адаптивність економіки, ендегенна депресивність, недостатня інклюзивність розвитку) у створенні перешкод структурній трансформації. Обґрунтовано імперативи структурної трансформації економіки старопромислових регіонів з урахуванням їх спрямованості та потенціалу впливу на детермінанти. Запропоновано концептуальні засади державної політики та механізм державного управління структурною трансформацією економіки старопромислових регіонів України, що базуються на імплементації моделі «постіндустріального синтезу»; врахуванні змін принципів розміщення продуктивних сил; визначенні детермінант, базових, загальних і специфічних імперативів структурної трансформації економіки старопромислових регіонів. Деталізовано особливості структурних трансформацій економіки в Донецькій та Луганській областях як регіонах, старопромисловий характер яких ускладнений втратою частки економічного потенціалу внаслідок збройного конфлікту.

Ключові слова: старопромисловий регіон, структурна трансформація економіки, структурна інертність, ендегенна депресія, «нова» регіональна політика, диверсифікація, смарт-спеціалізація, структурна лабільність, ендегенне зростання, інклюзивність.

АННОТАЦИЯ

Снеговая Е.Ю. Детерминанты и императивы структурной трансформации экономики старопромышленных регионов Украины. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальностям 08.00.03 – экономика и управление национальным хозяйством; 08.00.05 – развитие производительных сил и региональная экономика. – Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, Одесса, 2021.

Диссертационная работа посвящена теоретико-методологическому обоснованию детерминант и императивов структурной трансформации экономики старопромышленных регионов, формированию научно-методических и практических основ государственной политики структурной трансформации экономики таких регионов в Украине. Доказана детерминирующая роль характеристик старопромышленных регионов (структурная и социальная инертность, низкая адаптивность экономики, эндогенная депрессивность, недостаточная инклюзивность развития) в создании препятствий структурной трансформации. Обоснованы императивы структурной трансформации экономики старопромышленных регионов с учетом их направленности и потенциала влияния на детерминанты. Предложены концептуальные основы государственной политики и механизм государственного управления структурной трансформацией экономики старопромышленных регионов Украины, базирующиеся на имплементации модели «постиндустриального синтеза»; учете изменений принципов размещения производительных сил; определении детерминант, базовых, общих и специфических императивов структурной трансформации экономики старопромышленных регионов. Детализированы особенности структурных трансформаций экономики в Донецкой и Луганской областях как регионах, старопромышленный характер которых осложнен потерей части экономического потенциала вследствие вооруженного конфликта.

Ключевые слова: старопромышленный регион, структурная трансформация экономики, структурная инертность, эндогенная депрессия, «новая» региональная политика, диверсификация, смарт-специализация, структурная лабильность, эндогенный рост, инклюзивность.

SUMMARY

Snigova O.Yu. Determinants and Imperatives of Structural Transformation of Economies of Old-Industrial Regions of Ukraine. – Qualification research paper printed as manuscript.

Thesis for a Doctor's of Economics degree by specialty 08.00.03 – National economics and management; 08.00.05 – development of productive forces and

regional economy. – Institute of Market Problems and Economic-Ecological Research of the National Academy of Sciences of Ukraine”, Odesa, 2021.

The thesis has been devoted to theoretical and methodological grounds of determinants and imperatives of structural transformation of the economies of old-industrial regions and to the formation of scientific, methodological and practical basis for the government policy of structural transformation of such regions in Ukraine.

The author systemized the basic approaches to the category “old-industrial region”. Determined the differences in theoretical and methodological approaches to the essence of the category “old-industrial region” in the works of foreign and post-soviet researchers, explained by the character and duration of structural changes of economy, as well as the problems, caused by this process. Have been revealed the prerequisites of the emergence of such regions, regularities and discrepancies of their development. In the context of parametric systems’ theory the attributive and relative properties of old-industrial regions have been determined, amongst their characteristics have been distinguished those having the deterministic influence on the quality of structural changes.

The author formulated the systemic vision concerning the determinants of structural transformation of old-industrial regions’ economies. Has been proven the deterministic role in the creation of obstacles for the transformation of economic structure of old-industrial regions, played by their characteristics, formed in the process of industry-based development: regional and social inertness, low adaptability of the economy, inability of regional economic system for endogenous development, low level of inclusiveness of development.

The author considers the evolution of approaches to the improvement of economic structure of old-industrial regions, highlighting the most effective ones. The world experience of structural changes of old-industrial regions’ economies has been analyzed, the initial research positions on the imperatives of structural transformations have been determined. The modern understanding of imperatives of structural transformation of old-industrial regions’ economy has been grounded through the potential of its influence of the determinants aimed to overcome the old-industrial crisis.

The pool of old-industrial regions of Ukraine has been specified. The author determined the modern model of their economic development, studied the opportunities of the formation of post-industrial competitive advantages of such regions. The specific of structural imbalances of economic development of old-industrial regions of Ukraine has been proven by the retrospective of their emergence, development and conditions of conversion into old-industrial.

The conceptual grounds have been elaborated for the government policy of structural transformation of the economy of old-industrial regions, based on the determinants of structural transformations, such as: implementation of “post-industrial synthesis” model; considering the global economic trends of changes the principles of productive forces’ allocation; determining the specific features of old-

industrial regions (structural and social inertness, endogenous depressiveness, low adaptation capacity of economy, low inclusiveness of development).

The author suggested the mechanism of public administration of structural transformation of the economies of old-industrial regions of Ukraine, based on the defined basic, general and specific imperatives of overcoming the structural discrepancies of its economic development. The practical recommendations have been prepared for the formation of government policy of structural transformation of the economies of old-industrial regions of Ukraine.

As the leading directions of structural changes in old-industrial regions, the author suggests: diversification of economic activity and renovation of regional specialization based on smart-specialization. The accents have been made on the measures of restructuring the economy of the territories with the prevalence of coal industry. The directions have been suggested for the improvement of the government regional policy, considering the European trends of regional development regulation.

The specific features of structural transformation of the economies in Donetsk and Luhansk regions have been detailed, where the old-industrial character of problems has been burdened by the loss of the part of economic potential due to the armed conflict.

Keywords: old-industrial region, structural transformation of economy, structural inertness, endogenous depression, “new” regional policy, diversification, smart-specialization, structural lability, endogenous growth, inclusiveness.

Підписано до друку 27.01.2021 р. Формат 60 ×90/16
Ум. друк арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9.
Наклад 150 прим. Замовлення № 3.

Виготовлювач ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України»
вул. Панаса Мирного, 26, м. Київ, 01011
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 5793 від 22.11.2017 р.